

ARBEIDSBEMIDDELING EN
ARBEIDSMARKT IN MAASTRICHT
1904-1970

De arbeid neemt in het leven van de mens thans een geheel andere plaats in dan honderd jaar geleden. Dat komt op allerlei manieren tot uitdrukking. Het industriële tijdperk heeft een verandering in het arbeidsritme teweeg gebracht. De arbeidende mens kon niet langer zelf het tempo bepalen, waarin hij werkte, maar werd door de machine gedreven. De arbeidsduur is in het recente verleden sterk verkort. In plaats van 70 à 80 uur per week wordt thans nog slechts ongeveer 40 uur per week gewerkt. Het aantal werkdagen is met één dag per week ingekrompen. Vrijwel iedereen geniet jaarlijks een vakantieperiode van enkele weken. De toenemende vrije tijd heeft de betekenis van het werk in het menselijk leven beperkt. De moderne maatschappij heeft een grote differentiatie in werkgelegenheid geschapen. Aan de werkende mens worden steeds hogere eisen gesteld wat kennis en vaardigheid betreft. De beroepsopleiding heeft daarmee gelijke tred gehouden. Terwijl vroeger de jeugdigen vaak zonder enige verdere scholing in het beroep of bedrijf van hun vader stapten, moet de jonge mens thans gedurende vele jaren onderwijs volgen, dat hem doorgaans opleidt voor een geheel ander beroep dan dat van zijn ouders.

Door de veranderde sociale positie van de arbeid is het niet voor iedereen even gemakkelijk om snel een passende werkkring te vinden, terwijl ook de werkgever van zijn kant zich meer moeite dan voorheen moet getroosten om een geschikte kracht te vinden voor het werk, dat moet worden verricht. Sinds het begin van deze eeuw is in Nederland het instituut van de arbeidsbemiddeling ontstaan om tegemoet te komen aan de behoeften van werkzoekenden en werkgevers om met elkaar in contact te komen. De functieverandering van arbeidsbeurzen en arbeidsbureau's door het tot stand komen van nieuwe typen van werkgelegenheid, biedt ons een mogelijkheid om aan de hand van de geschiedenis van de arbeidsbemiddeling de gewijzigde plaats van de arbeid in de samenleving te analyseren. Een dergelijke

analyse kan op bijzonder concrete wijze gestalte krijgen, wanneer zij betrekking heeft op een klein gebied. Zo weerspiegelt de geschiedenis van het arbeidsbureau te Maastricht op duidelijke wijze de economische veranderingen in zuidelijk Zuid-Limburg.

Hoe aantrekkelijk het schrijven van de geschiedenis van het Maastrichtse instituut voor arbeidsbemiddeling ook mag zijn, zij stelt de auteur voor grote problemen, omdat de bescheiden van de opeenvolgende arbeidsbureau's in Maastricht nagenoeg geheel verloren zijn gegaan. De vele verhuizingen en reorganisaties van het arbeidsbureau leidden er toe, dat telkens weer een deel van het archief werd vernietigd. Bezuinigingen op de ruimte die nodig was voor het opslaan van de archivalia van het arbeidsbureau werd trouwens ook veroorzaakt door het gebrek aan werkruimte, waarmee de dienst steeds weer te kampen had. Dit leidde er toe, dat op het huidige kantoor van het arbeidsbureau te Maastricht vrijwel geen documenten van vóór 1940 aanwezig zijn. Ook bij andere instanties is het met de documentatie betreffende de arbeidsbemiddeling in Maastricht slecht gesteld. Merkw aardigerwijze heeft de gemeente Maastricht, die van 1918 tot 1941 de arbeidsbeurs bestuurd, in haar archieven slechts een zeer kleine hoeveelheid documenten betreffende deze instelling bewaard. Van de 22 jaarverslagen, die in deze periode aan de gemeenteraad werden uitgebracht, bleef er in het gemeente-archief slechts één bewaard. De correspondentie tussen de directeur van de arbeidsbeurs H. J. Perry en het College van Burgemeester en Wethouders over de toestand van de arbeidsmarkt en over de sociale omstandigheden van de werknemers en het arbeidsklimaat in Maastricht, die blijkens verschillende informaties zeer uitvoerig is geweest, is op enkele brieven na geheel verloren gegaan. Het archief van de gemeentelijke commissie van toezicht op de werking van de arbeidsbeurs bestaat niet meer.

Over de periode 1904-1918, waarin de beurs werd beheerd door de vakbeweging, zijn we iets beter ingelicht. De archieven van verschillende arbeidersorganisaties, van de vakbondsleider en latere wethouder van sociale zaken van Maastricht, Reinier Nafzger, en de collecties van het Sociaal Historisch Centrum, hebben een volledige serie jaarverslagen, een notulenboek van het bestuur en enige correspondentie opgeleverd. De onbevredigende toestand van de bronnen dwong tot een zeer beperkte opzet van deze studie. Met name over de ontwikkeling van de arbeidsbeurs als zodanig zijn we slecht ingelicht. Het geschiedverhaal daarover moet tamelijk fragmentarisch blijven. Over de ontwikkeling van de arbeidsmarkt zijn we weliswaar ook

niet op de allerbeste wijze ingelicht, maar daaromtrent zijn zoveel aanvullende bronnen beschikbaar, dat tenminste de structurele veranderingen op langere termijn zijn te achterhalen. Indirect komen wij daardoor ook iets te weten over de veranderende betekenis van het arbeidsbureau als dienst voor de arbeidsbemiddeling, zodat tenminste enkele essentiële verschuivingen in de betekenis van de arbeidsbeurs zijn te analyseren.

I

DE OPRICHTING VAN EEN ARBEIDSBEURS TE MAASTRICHT

Het ontstaan van een aantal grote bedrijven in Maastricht rond het midden van de 19e eeuw bracht een grote verandering van de arbeidsverhoudingen ter plaatse met zich mee. In 1834 zette Petrus Regout zijn kleine kristalslijperij om in een gemechaniseerd grootbedrijf met 80 slijpstoelen. Het bedrijf was uitgerust met een stoommachine. Twee jaar later startte hij met een porselein- en aardewerkfabriek. In datzelfde jaar werd ook de spijker- en draadnagelfabriek opgericht. De papierindustrie werd in 1838 ter hand genomen door Tielens en Schrammen, waarna in 1851 de oprichting van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek volgde. In 1859 kwam onder de naam „Société pour la fabrication des faïences et produits céramiques de toutes espèces” de tweede grote aardewerkfabriek van Maastricht tot stand. Het aantal werknemers bij deze bedrijven nam snel toe. In de vijftiger jaren hadden de Maastrichtse fabrieken ongeveer 1.000 werknemers, in 1860 was dat tot 3.000 opgelopen en in 1887 telden de tien grootste Maastrichtse bedrijven bijna 5.000 personeelsleden.¹

In deze periode liep de werkgelegenheid in de traditionele niet-mechanische huisnijverheid snel terug. Omstreeks 1860 vermeldden de lijsten van bedeelden in Maastricht hoofdzakelijk ambachtslieden en half-zelfstandige textielarbeiders, hetgeen wijst op een grote werkloosheid in de traditionele takken van nijverheid. In de tachtiger jaren daarentegen komen op die lijsten nagenoeg uitsluitend werkloze personeelsleden van de grote fabrieken voor.² De ambachtsbe-

¹ J. F. R. Philips, Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de negentiende eeuw, *Jaarboek* (van het Sociaal Historisch Centrum) 1955, p. 1-20.

² G. A. Maastricht, Archief van het Burgerlijk Armbestuur, no. 65 en 89.

drijven waren sterk ingekrompen en de textielnijverheid goeddeels opgeheven. Men was erin geslaagd de grote toename van het aantal arbeidskrachten in de grootindustrie in Maastricht in deze tijd te verwelijken door overplaatsing van ambachtslieden en thuiswerkers naar de industrie, omdat de opkomst van de textielindustrie in Twente en Noord-Brabant in Maastricht honderden thuiswerkers naar de grootindustrie had gedreven.

In de tweede helft van de 19e eeuw nam daarom ondanks de groei van het aantal industriële arbeidsplaatsen het aantal inwoners van Maastricht nauwelijks toe. De veranderingen in de werkgelegenheid hadden in de tweede helft van de 19e eeuw in sociaal opzicht belangrijke gevolgen voor de arbeiders. Zij troffen in het grootbedrijf een arbeidsklimaat aan, dat hen totaal vreemd was. Het arbeidstempo en de werkwijze werden hen door de werkgever voorgeschreven. Hoewel zij evenals vroeger op stukloon werkten, konden zij hun werk niet meer verdelen zoals ze zelf wilden, maar moesten zij het tempo aanhouden, dat door de machines werd gedictéerd. Ook konden zij niet langer gebruik maken van mogelijkheden om wat bij te verdienen, omdat ze van de vroege morgen tot de late avond in de fabriek aanwezig moesten zijn. Desondanks was hun geen regelmatig inkomen verzekerd. Telkens deden zich op de fabriek moeilijkheden voor, omdat bestellingen te lang uitbleven en er niet regelmatig geproduceerd kon worden. De fabrikanten reageerden op elke stagnatie in de vraag onmiddellijk met werktijdverkorting en ontslagen voor een deel van het personeel. De arbeiders, die dit lot trof, waren plotseling vrijwel brodeloos en aangewezen op de bedeling. Dit lot trof goede vaklieden evenzeer als nauwelijks bruikbare werkkrachten. In dat opzicht was er een groot verschil met de situatie in de praee-industriële tijd. Bovendien bleek het voor de ontslagen arbeiders buitengewoon moeilijk, om weer aan de slag te komen als bij een economische crisis de werkgelegenheid bij de grotere bedrijven werd ingekrompen. Zij waren zozeer gespecialiseerd en gewoon aan een bepaald arbeidsritme, dat zij moeilijk konden worden ingezet voor andere werkzaamheden, zelfs al vroegen die geen bijzondere scholing. Bovendien was het voor hen moeilijk een eventueel bestaande werkgelegenheid op te sporen. Tot wie moesten zij zich wenden om werk en waar werd personeel gevraagd?

Van de andere kant ondervonden ook de werkgevers in die tijd vaak problemen, wanneer zij arbeidskrachten zochten. In tijden van hoogconjunctuur konden zij extra personeel gebruiken, maar dat was dan

niet te krijgen. Als zij eindelijk enkele mensen hadden gevonden, dan bleken die meestal niet opgewassen tegen de psychische druk, die het bedrijf op de arbeiders legde door het jachtige systeem en de vaste arbeidstijden. Het verloop onder nieuw personeel was ongemeen groot. Het werd de fabrikanten steeds duidelijker, dat zij naar arbeiders moesten zoeken, die gewoon waren om te werken in een fabriek, waar de stoommachine de snelheid van de te verrichten handelingen bepaalde. Maar juist als zij die mensen het hardst nodig hadden, waren die in de eigen streek niet te vinden.³

Hieruit blijkt, dat de structuur van de arbeidsmarkt door de industrialisatie was gewijzigd. De beschikbare arbeidskrachten waren niet meer overal in te zetten; de fabrikanten vroegen een bepaald soort werkkrachten, dat in hun speciale omstandigheden bruikbaar was. Vraag en aanbod van arbeidskrachten vertoonde een toenemende differentiatie. Daarom moest er een instelling komen, die zowel werkgevers als werknemers hielp elkaar te vinden. Er ontstond behoefte aan arbeidsbemiddeling, maar in de 19e eeuw was de arbeidsbemiddeling zeer gebrekkig georganiseerd en vond zij slechts incidenteel plaats. In Zuid-Limburg trof men voorbeelden van arbeidsbemiddeling aan in de landbouw en de bouwnijverheid. Daar sloten de werkgevers een contract met een ploegbaas, die voor de nodige „hanneke-maaiers” en „brikenbakkers” zorgde.⁴ Dit gebruik van „koppelbazen” kwam voornamelijk voor, wanneer men de arbeidskrachten ver weg moest gaan halen. De ploegbaas trad op als een bemiddelaar, die in zijn omgeving geschikte arbeidskrachten kende. Behalve op het platteland kwamen ook in de steden primitieve vormen van arbeidsbemiddeling voor. Onder meer in Maastricht fungeerden de armbesturen in de 19e eeuw als bemiddelingsbureau's. Om de armenkassen te ontlasten en te voorkomen, dat de werklozen zich bij het leger arbeidsschuwen zouden voegen, probeerden zij „tot werk bekwame armen” in fabrieken te plaatsen. Herhaaldelijk werden daartoe fabrikanten in de armbesturen opgenomen. Zo werd Petrus Regout in 1864 uitgenodigd toe te treden tot het armbestuur van de St. Mathiasparochie. Een soortgelijke activiteit trof men ook aan bij de vereni-

³ S. Pollard, *Die Fabrikdisziplin in der industriellen Revolution. Die Soziale Frage, neuere Studien zur Lage der Fabrikarbeiter in den Frühphasen der Industrialisierung*, Stuttgart 1967, p. 159-185.

⁴ W. P. L. M. DE KORT, *De arbeidsbemiddeling in Nederland*, Alphen aan den Rijn 1940, p. 169-170 en *De veldsteenbakkerijen in de eerste inspectie, Verslag van de inspecteurs van den Arbeid in de eerste inspectie over 1907 en 1908*, 's-Gravenhage 1909, p. 63-67.

gingen voor meisjesbescherming, waar de besturen zich zorgen maakten over het feit, dat werkloze jonge vrouwen tot prostitutie vervielen. Vaak was de bemoeienis van de charitatieve instellingen met arbeidsbemiddeling slechts incidenteel. De armbesturen en de leiding van de verenigingen voor meisjesbescherming probeerden werk te vinden voor een moeilijk geval, dat zich toevallig voordeed. Geleidelijk breidde deze activiteit zich uit, omdat met de toenemende industrialisatie de frictiewerkloosheid groeide.

Omstreeks 1850 schijnt de activiteit van de Maastrichtse Vincentiusvereniging in dit opzicht zo uitgebreid te zijn geworden, dat men een bureau voor arbeidsbemiddeling wilde oprichten. In 1851 werd een reglement voor een arbeidsbureau door de St. Servaas-conferentie van de Vincentiusvereniging goedgekeurd. De vrijwilligers, die zich via de Vincentiusvereniging aanmeldden, om het bureau te bemannen, stelden zich voor werklozen en werkschuwen (!) te bemiddelen bij de werkgevers. Zelfs wilde men een soort sociale werkplaats oprichten, waar „besteld werk tegen het gewoon bedongen loon” zou worden verricht. Speciale aandacht zouden de bedelaars en huizittende armen krijgen. Men stelde zich voor een uitgebreid onderzoek in te stellen naar de werkgelegenheid in Maastricht en om de minder bekwamen in de gelegenheid te stellen hun capaciteiten verder te ontwikkelen. Van dit ambitieuze plan kwam niet veel terecht. De eerste schreden op het terrein der arbeidsbemiddeling liepen snel dood, zonder dat wij er verder over ingelicht zijn. In 1854 hervatte de Sint Servaas-conferentie haar werkzaamheden op dit terrein. Nu beperkte men zich evenwel uitsluitend tot de zuivere arbeidsbemiddeling, waartoe een groep vrijwilligers elke zondagochtend zitting hield. Tussen 2 april en 31 december 1854 registreerden zij de namen van 20 werklozen, waarvan er slechts 4 geplaatst konden worden. Alle vier vonden zij onderdak in het bedrijf van Petrus Regout. Deze moest evenwel twee van hen na korte tijd wegens ongeschiktheid weer ontslaan. Het bestuur van de Servaas-conferentie besloot, gezien dit magere resultaat, haar bemoeienissen met de arbeidsbemiddeling nu maar geheel te staken.⁵ Klaarblijkelijk was men in Maastricht nog niet rijp voor arbeidsbemiddeling. Er was nog te weinig behoefte aan bemiddeling: slechts één ondernemer stond er voor open. Hij was op dat moment

⁵ G. A. Maastricht, Archief van de St. Servaasconferentie van de St. Vincentiusvereniging, no. 213, 219 en 220 en s.H.C. Archiefdocumentatie 46, J. Cornips, 50 Jaar arbeidsbemiddeling in Maastricht, Ms. (± 1954).

ook de enige die een groot bedrijf had. Anderzijds lieten de bemiddelaars zich te zeer door emoties leiden en misbruikten zij het arbeidsbureau om bedelaars en werkschuwen maatschappelijk te integreren. Deze houding kwam in de 19e eeuw bij veel amateuristische bemiddelaars voor en leidde tot een grote weerstand tegen arbeidsbemiddeling door charitatieve verenigingen. Telkens weer werd geklaagd over de geringe kwaliteit van de werkkrachten, die door dit soort instellingen werden aangeboden. Van de vereniging voor meisjesbescherming werd gezegd, dat zij alleen maar ongehuwde moeders aan een betrekking probeerden te helpen.⁶ De arbesturen verweet men, dat zij elke werkgever half invalide vaders van grote gezinnen probeerden aan te praten, omdat die een zware belasting voor hun matige budgetten vormden. Van een objectieve bemiddeling, waarbij men voor geschikte werkkrachten passende arbeid zocht, was naar het schijnt zelden sprake. De charitatieve instellingen zagen in de werkgevers te vaak een barmhartige Samaritaan.⁷

Een andere vorm van arbeidsbemiddeling liep via de rooms-katholieke geestelijkheid. Hun taak bestond vaak alleen uit recommandatie. De priesters gaven een werkzoekende toestemming om hen als referentie te noemen, wanneer zij bij een fabriek om werk vroegen. Soms wonden de fabrikanten dan inderdaad inlichtingen in, maar meestal niet en op zekere dag als de werkman weer kwam informeren, hoe het voor hem stond, werd hij eenvoudig aangenomen.⁸ De geestelijkheid stelde zich echter niet altijd positief op ten opzichte van de nieuwe vormen van werkgelegenheid. Zo moest in een Zuid-Limburgs dorp een tabaksfabrikant de poorten van zijn fabriek sluiten, omdat de pastoor verhinderde, dat de vrouwen en meisjes uit zijn parochie er gingen werken.⁹ Ook deze vorm van arbeidsbemiddeling was niet erg efficiënt. Godsdienstige belangen overheersten de economische interessen. Een zuiver economische vorm van arbeidsbemiddeling trof men in de 19e eeuw in Maastricht aan bij de z.g. besteedsters, wier activiteit bestond in het plaatsen van dienstboden. Jonge meisjes, die een betrekking zochten, lieten zich bij de besteedster inschrijven, evenals de dames, die een dienstbode nodig hadden. Omstreeks de dag, waarop de diensten wisselden, probeerden zij dan voor ieder een

⁶ G. A. Maastricht, Archief R. Nafzger, no. 47, Notulenboek van de arbeidsbeurs te Maastricht, vergadering van 21 juli 1905.

⁷ P. VAN DER GULIK, *Arbeidsbeurzen, hun doel, nut, resultaten en werking*, Leiden z.j., p. 17-19.

⁸ DE KORT, o.c., p. 174-175.

⁹ *Verslag van de inspecteur van de arbeid in de eerste inspectie over 1907 en 1908*, o.c., p. 26.

passende betrekking te vinden. Zowel de werkgeefster als de dienstbode moesten voor die bemiddeling betalen. De prijs die de besteedster in rekening bracht, was sterk afhankelijk van de vraag en het aanbod van dienstboden. Als zich weinig meisjes aanboden, moest de werkgeefster een aanzienlijk bedrag betalen. Bij een overschot aan dienstboden konden de kosten voor de meisjes tot 10% van hun jaarloon oplopen.¹⁰ Hoewel deze vorm van arbeidsbemiddeling door de overheid sterk werd veroordeeld, kon zij zich in Maastricht nog tot kort voor de tweede wereldoorlog handhaven.¹¹ De besteedsters waren in feite de eersten, die toonden de economische waarde van de arbeidsbemiddeling in de moderne industriële maatschappij te begrijpen,¹² maar het door hen gevolgde systeem was weinig bevredigend. Bij dit soort arbeidsbemiddeling kwamen herhaaldelijk wantoestanden voor en bovendien trachtte iedereen deze instellingen zoveel mogelijk te mijden vanwege de hoge kosten, waardoor het instituut der arbeidsbemiddeling zelf in discredit raakte. Tussen 1916 en 1940 is daarom met kracht tegen besteedsters en koppelbazen opgetreden. Op het einde van de 19e eeuw werd duidelijk, dat de toenemende arbeidsdifferentiatie in de geïndustrialiseerde wereld arbeidsbemiddeling noodzakelijk maakte, maar dat de tot dan toe toegepaste vormen niet voldeden, omdat de bestaande instellingen uitgingen van motieven, die aan het wezen van de arbeidsbemiddeling vreemd waren. Men begon te streven naar objectieve vormen van bemiddeling, wat inhield dat instituten in het leven moesten worden geroepen, die slechts probeerden werkgevers en werknemers met elkaar in contact te brengen, als die partijen bij elkaar pasten.

Een probleem was, dat aan een objectieve vorm van arbeidsbemiddeling geen kosten mochten zijn verbonden. Dat betekende uiteraard, dat een arbeidsbureau moeilijk in stand te houden was. Vroegtijdig werd erop gewezen, dat eigenlijk alleen de overheid in staat was kosteloze bemiddeling te verlenen,¹³ maar ongelukkigerwijze voelde die overheid daar doorgaans weinig voor. De regeringsinstanties waren nog zeer huiverig voor bemoeienissen met het economisch

¹⁰ A. TEPE, *Arbeidsbeurzen*, Leiden 1909, p. 16-17.

¹¹ G. A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht 1.839.61. Onderzoek naar het bestaan van arbeidsbureaux met winst oogmerk per 1 jan. 1932.

¹² DE KORT, o.c., p. 186.

¹³ Het *Sociaal Weekblad* drong sinds 1890 sterk aan op openbare arbeidsbemiddeling. Het in 1902 door Aalberse opgerichte *Katholiek Sociaal Weekblad* wijdde aan dit onderwerp al in zijn eerste jaargang zeven artikelen.

leven en bovendien waren zij er niet van overtuigd, dat arbeidsbemiddeling zo noodzakelijk was, dat het in stand houden van speciale bureau's voor dat doel, geen geldverspilling was. Pas vanaf 1902 ontstond in Nederland bij enkele lagere overheidslichamen enige belangstelling voor arbeidsbeurzen. De gunstige ervaringen met openbare arbeidsbemiddelingsbureau's in Duitsland, Oostenrijk, Engeland en de Verenigde Staten waren voor de gemeenteraad van Schiedam aanleiding om op voorstel van een der raadsleden bij wijze van proef voor één jaar een arbeidsbeurs op kosten van de gemeente op te richten.¹⁴ Hoewel dit initiatief aanstonds sterk de aandacht trok en onder meer in het Katholiek Sociaal Weekblad werd toegejuicht,¹⁵ vond het betrekkelijk weinig navolging. Het was duidelijk, dat de meeste gemeentebesturen in deze voorlopig geen initiatief zouden nemen en dat van particuliere zijde druk zou moeten worden uitgeoefend. In Maastricht werd de eerste stoot gegeven door de Debating-Club Leo XIII, waarvan kapelaan Martin Rutten en Dr E. Cordewener de stimulerende figuren waren. Deze discussiegroep, die tussen 1895 en 1905 een zeer belangrijke bijdrage leverde aan de oprichting van talrijke instellingen ten behoeve van de arbeiders, besloot in augustus 1903 zich tot het hoofdbestuur van de Maastrichtse R.K. Volksbond te wenden met het verzoek de oprichting van een arbeidsbeurs in Maastricht te stimuleren. De Volksbond, op dat moment feitelijk een centrale van zuiver lokale katholieke vakorganisaties, besloot zelf een arbeidsbeurs op te richten, maar omdat zij uit haar eigen bescheiden middelen een dergelijke instelling niet kon financieren, verzocht zij op 11 oktober 1903 de gemeenteraad van Maastricht een jaarlijkse subsidie van f 500,— te verlenen. In januari 1904 besloot de raad dit verzoek te honoreren. Op het subsidie werd weliswaar een kleinigheid beknipt, maar met f 40,— per maand was toch een kleine financiële basis voor een arbeidsbeurs geschapen, zodat op 1 maart 1904 de werkzaamheden konden beginnen.¹⁶

¹⁴ 50 Jaar openbare arbeidsbemiddeling, (Schiedam 1953), p. 6.

¹⁵ Katholiek Sociaal Weekblad, jrg. 1, 1902, p. 486-488.

¹⁶ H. J. Perry, De Maastrichtse arbeidsbeurs gedurende haar 25-jarig bestaan, *Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad*, jrg. 12, 1929, p. 79-80.

De Maastrichtse arbeidsbeurs was een instelling, die onder verantwoordelijkheid van de Volksbond en dus van de arbeidersbeweging stond. Ervaringen in Engeland, Duitsland en België hadden evenwel geleerd, dat het samengaan van arbeidersorganisatie en arbeidsbemiddeling een hoogst ongelukkige zaak was. De arbeidersorganisaties hadden hun beurzen bij stakingen en conflicten met werkgevers vaak misbruikt, zodat dit soort beurzen van het begin af aan door de patroons werden gewantrouwd. Bij het opstellen van het reglement voor de Maastrichtse arbeidsbeurs deed de juridisch adviseur van de Volksbond, de latere minister-president Jhr Mr Ch. Ruys de Beerenbrouck, zijn uiterste best dit wantrouwen weg te nemen. Hij liet in het reglement opnemen, dat het bestuur moest bestaan uit vijf leden, waaronder twee werkgevers en een onafhankelijk voorzitter. Bovendien bepaalde het reglement, dat bij vacatures nooit aan bepaalde arbeiders de voorkeur mocht worden gegeven tenzij om economische redenen.¹⁷ Kort na de oprichting werden door het bestuur ook nog voorzieningen getroffen voor het functioneren van de beurs tijdens stakingen. Men wilde volstrekte neutraliteit bewaren, maar was het er niet over eens hoe dat kon worden bereikt. De eerste directeur, Crouzen, wilde de bemiddeling in dergelijke gevallen gewoon voortzetten en partijen op de hoogte brengen van de staking. Voorzitter Baron von Geusau, meende echter, dat men op die manier de werving van onderkruipers zou stimuleren. Besloten werd daarom bij stakingen de bemiddeling voor de betreffende bedrijfstak stop te zetten.¹⁸ De uitgebreide maatregelen ter bevordering van het objectief karakter vermochten echter evenmin de bloei van de jonge instelling te stimuleren als de inspanningen, die de beursleiding zich getroostte om de beurs bij het publiek en vooral bij de arbeiders bekendheid te geven. Dat laatste werd op allerlei wijzen bevorderd. Zo werd, na uitvoerige discussie in het bestuur, telefoon aangeschaft, een nieuwigheid in die tijd. In alle plaatselijke bladen werd wekelijks geadverteerd. De lijsten van vraag en aanbod van arbeidskrachten werden aan het stadhuis

¹⁷ G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 48, Reglement betreffende de arbeidsbeurs te Maastricht, 1904.

¹⁸ G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 47, Notulen van het bestuur van de arbeidsbeurs, vergadering van 17 maart 1905.

gepubliceerd. Op de telefoonpalen in de stad werden bordjes gehangen met het telefoonnummer van de beurs. Niet alleen de werkgevers maar ook de geestelijkheid werd geattendeerd op de zegeningen van de nieuwe instelling. In café's werden reclameplaten opgehangen, evenals op het politiebureau. Telkens opnieuw probeerde men het werkterrein van de beurs uit te breiden. Men streefde ernaar dépendances in de omgeving van de stad te vestigen, en zocht samenwerking met de beurzen van Venray en Venlo om over en weer personeel te kunnen plaatsen. Men nam contact op met de vereniging voor katholieke sociale actie in Mönchen-Gladbach om ook in Duitsland arbeiders te kunnen onderbrengen. Op elke poging tot samenwerking tussen de overige in Nederland bestaande beurzen werd met enthousiasme gereageerd. In 1907 werd zelfs f 25,— uitgekeerd aan een zekere Odekerken, die pogingen in het werk stelde om in Limburg een net van arbeidsbeurzen op te richten, gezien de financiële mogelijkheden, die de beurs toen had, een groot bedrag.¹⁹ Ondanks al deze inspanningen, bleef de invloed van de beurs bescheiden. Noch van de zijde van de arbeiders noch van de zijde van de werkgevers bestond veel animo voor de beurs.

Tabel 1. *Aanbiedingen, aanvragen en plaatsingen van arbeidskrachten via de arbeidsbeurs te Maastricht, 1906-1918.*²⁰

Jaar	Aanbiedingen van werkzoekenden	Aanvragen van werkgevers	Plaatsingen
1906	463	298	154
1907	384	242	112
1908	423	215	113
1909	455	172	121
1910	446	178	162
1911	490	230	168
1912	536	274	170
1913	1020	550	232
1914	1682	607	313
1915	1809	682	475
1916	1770	727	465
1917	2618	1246	524
1918	2360	1463	728

¹⁹ t.a.p., vergaderingen van 14 maart 1904, 14 september 1904, 13 februari 1905, 17 maart 1905, 16 februari 1906, 8 mei 1906, 31 juli 1906, 10 november 1906, 26 oktober 1907 en 29 oktober 1908.

²⁰ *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1910-1918.*

Vooral in de eerste 8 jaren, tot 1912, functioneerde de beurs nauwelijks. Wil men dit verschijnsel verklaren, dan dient men allereerst te wijzen op enige interne oorzaken. De uiterst zwakke financiële basis verhinderde een goede publiciteit. Belangrijk was ook, dat door de geringe inkomsten het salaris van de directeur slechts f 6,— per week kon bedragen, hetgeen onvoldoende was om in het levensonderhoud van de man te voorzien. Zowel Crouzen als zijn beide opvolgers J. Willems en H. Perry waren daarom nog part-time in dienst van de Volksbond. Deze vermenging van functies kwam uiteraard de objectiviteit van de beurs niet ten goede. Bovendien wilde in de eerste jaren de samenwerking tussen de diverse beurzen niet goed vlotten. Vrijwel alle beurzen hadden te kampen met geldgebrek en onderbezetting van het bureau. Niemand zag kans de werkzaamheden te verrichten, die aan een samenwerking verbonden waren. Ondanks het telkens terugkerend groot enthousiasme bij vrijwel alle beursleidingen, moest de samenwerking vier keer opnieuw worden gestart, totdat kort voor de eerste wereldoorlog in 's Gravenhage een „centrale Arbeidsbeurs” werd opgericht door de Vereniging van Nederlandse Arbeidsbeurzen. Dank zij die beurs, die door A. J. Folmer enthousiast werd geleid, kwam een intercommunale bemiddeling tot stand.²¹ Voordien konden de beurzen, bij gebrek aan behoorlijke gegevens, vrijwel uitsluitend in de eigen plaats bemiddelen, hetgeen met name in Maastricht de ontwikkeling van de arbeidsbeurs sterk heeft geremd. De groei van het aantal plaatsingen tussen 1912 en 1915 was in Maastricht zelfs vrijwel geheel te danken aan de ontwikkeling van enkele primitieve vormen van intercommunale bemiddeling. De nieuwe directeur van de Maastrichtse beurs, H. J. Perry, getrooste zich zeer veel moeite om persoonlijk contacten in binnen- en buitenland te leggen om zo meer arbeiders te kunnen plaatsen. Reeds in het eerste jaar van zijn optreden zag hij kans arbeidskrachten te bemiddelen naar Aken, Beek, Eindhoven, Eijsden, Heer, Heerlen, Hulsberg, Luik, Reijmerstok, Sittard, Valkenburg, Venlo, Visé en Tilburg.²² De meeste van die plaatsen had hij persoonlijk per dienstfiets bezocht. In de jaren 1914 en 1915 had hij 429 plaatsingen buiten de stad weten te bewerken, door persoonlijk in België en Duitsland werkgelegenheid op te sporen.²³ Het ging hier om 54% van alle plaatsingen door de

²¹ DE KORT, o.c., p. 282-3.

²² *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1912.*

²³ H. J. Perry, *De Maastrichtse Arbeidsbeurs*, o.c., p. 81-82.

Maastrichtse arbeidsbeurs in die jaren, zodat duidelijk is, dat Perry aan de intercommunale bemiddeling steeds grote aandacht besteedde. Zijn activiteiten op dit stuk hadden de beurs zelfs in ernstige moeilijkheden kunnen brengen, omdat hij door de tamelijk omvangrijke levering van arbeidskrachten aan een der belligerenten feitelijk de Nederlandse neutraliteit gedurende de eerste wereldoorlog schond.

Het resultaat van de persoonlijke bemoeienissen van Perry met de bemiddeling van arbeidskrachten buiten de stad, wijst er reeds op, dat de moeizame start van de arbeidsbeurs in Maastricht niet uitsluitend werd veroorzaakt door de gebrekkige organisatie van de beurs in de jaren voor de eerste wereldoorlog. Er was kennelijk een structureel tekort aan arbeidsplaatsen in de stad zelf. De toestand op de arbeidsmarkt heeft waarschijnlijk meer bijgedragen tot de gebrekkige resultaten in de eerste jaren van het bestaan van de beurs dan enige andere oorzaak. Een analyse van de ontwikkeling van de Maastrichtse arbeidsmarkt tot het begin van de eerste wereldoorlog moge dit verduidelijken.

Noch de werkzoekenden noch de werkgevers stonden te dringen om van de diensten van de beurs gebruik te maken. Per dag meldden zich in de eerste tien jaren van het bestaan van de beurs gemiddeld 1 à 2 werkzoekenden en 1 werkgever, die personeel nodig had. Elke twee à drie dagen kon een plaatsing worden geregistreerd. Tussen 1913 en 1918 vervijfvoudigde de activiteit van de beurs. De oorzaak daarvan kan niet in interne ontwikkelingen bij de beurs worden gezocht, want die was zowel vóór als na 1913 qua bezetting en financiële mogelijkheden onvoldoende toegerust voor een enigszins omvangrijke taak. Uit de in de jaarverslagen opgenomen tabellen blijkt, dat zich gedurende de jaren 1906 tot 1913 een zeer merkwaardige categorie arbeidskrachten tot de beurs wendde om werk. De grootindustrie, die ruim 50% van de arbeidsplaatsen in Maastricht voor haar rekening nam, komt op de beurs nauwelijks aan bod.

Niet alleen nam zij via de beurs geen personeel af, wat gezien de patriarchale verhoudingen in de Maastrichtse industrie op dat moment niet verwonderlijk was, maar ook de arbeiders uit deze bedrijfstak meldden zich vrijwel nimmer bij de arbeidsbeurs als zij werkloos waren. Die situatie zou verklaarbaar zijn, als de grote Maastrichtse bedrijven gedurende de jaren 1906 tot 1913 dermate ruim van orders waren voorzien geweest, dat er onder de vakkrachten in de aardewerken papiernijverheid in die jaren geen werkloosheid was voorgekomen. Zo gunstig was de toestand bij het bedrijfsleven echter geenszins. In

de gehele periode werd door de werkgevers in hun opgave aan de Kamer van Koophandel regelmatig geklaagd over de matige gang van zaken. In 1908 deelde de Céramique mede, dat zij het aanbod van personeel niet kon opvangen. Alfred Regout en de Mosa voerden in dat jaar een arbeidstijdverkortung in. In 1909 ontsloeg de Sphinx personeel en paste dit bedrijf in een aantal afdelingen werktijdverkortungen toe. Bij de meeste kleinere fabrieken kwamen herhaaldelijk werktijdverkortungen en ontslagen voor, zoals bij de behangsel-papierfabriek, de brouwerijen, de spijker- en draadnagelfabriek, de vermicellifabriek en een fabriek van stalen meubelen. Het evenwicht op de arbeidsmarkt was zo labiel, dat de Sphinx in 1912 de bevredigende gang van zaken motiveerde met de mededeling: „Er is regelmatig gewerkt.”²⁴ Deze opmerkingen in de verslagen van de Kamer van Koophandel worden bevestigd door het beschikbare statistische materiaal. Het uitvoersaldo van aardewerk vertoonde in de jaren 1890-1910 de neiging langzaam te dalen, terwijl de binnenlandse afzet van dit soort produkten waarschijnlijk nauwelijks toenam. De bedrijfstak aardewerk vertoonde zeker geen dynamische expansie, maar gaf eerder de indruk van een zekere mate van stabiliteit, waarbij herhaaldelijk kleine en kortstondige inzinkingen voorkwamen. Omdat de aardewerkindustrie ongeveer 40% van de werkgelegenheid in Maastricht uitmaakte, had men op de arbeidsbeurs de invloed van de wankele toestand in deze bedrijfstak zeker moeten merken. Het is daarom zeer verwonderlijk, dat in de gehele periode 1906-1913 slechts een tiental aardewerkers bij de beurs stond ingeschreven.

Er is een formele verklaring voor dit verschijnsel mogelijk. Uit verklaringen van personen, die vóór de wereldoorlog bij de werkzaamheden van de beurs betrokken waren, was af te leiden, dat veel arbeiders uit de aardewerkindustrie zich gedurende lange tijd als ongeschoolde fabrieksarbeiders lieten inschrijven. Hoewel het aantal ingeschreven aardewerkers ook dan nog klein blijft, werpt dit verschijnsel een merkwaardig licht op de arbeidsverhoudungen in Maastricht vóór 1914.

De belangrijkste oorzaken van dit verschijnsel moet dan ook niet zozeer worden gezocht in het patriarchale personeelsbeleid van de directies, die hun eigen personeel wilden uitzoeken, maar vooral in de nog zeer grote indifferentie van de werkgelegenheid in Maastricht,

²⁴ *Verslag van den toestand der gemeente Maastricht*, Bijlage . . . Verslag der Kamer van Koophandel en Fabrieken over 1906-1913.

wat betekent, dat van de arbeiders nog geen specifieke kwaliteiten werden gevraagd. Tabel 2 geeft aan, dat minstens twee/derde van de arbeidskrachten, die werk zochten in de industrie, geen specifieke kwaliteiten noch enige scholing of oefening bezaten. Het waren vooral

Tabel II. *Verdeling van de bij de arbeidsbeurs ingeschreven werkzoekenden boven 18 jaar naar beroepscategorieën.*²⁵

	Absoluut			in % v.h. totaal		
	1906	1910	1913	1906	1910	1913
<i>I Nijverheid</i>						
Aardewerk	—	6	4	—	1.7	0.5
Bouwnijverheid	10	7	29	2.8	2.0	3.3
Houtbewerking	4	5	9	1.1	1.4	1.0
Kleding en reiniging	13	11	6	3.6	3.2	0.7
Leder	5	6	4	1.4	1.7	0.5
Mijnbouw	4	4	—	1.1	1.2	—
Metaalnijverheid	13	11	28	3.6	3.2	3.2
Papierenijverheid	—	—	—	—	—	—
Voedings- en Genotmiddelen	10	13	14	2.8	3.8	1.6
Totaal geschoolde en geoefende industriearbeiders w.v. ambacht	59	63	94	16.3	18.2	10.8
grootindustrie	—	6	4	—	1.7	0.5
Ongeschoolde industrie- arbeiders	117	123	261	32.2	35.6	29.9
w.v. los werklieden	83	103	127	22.9	29.9	14.6
overige	34	20	134	9.3	5.8	15.3
Totaal nijverheid	176	186	355	48.5	53.9	40.7
<i>II Landbouw</i>	10	8	91	2.8	2.3	10.4
<i>III Diensten</i>						
Handel	44	40	127	12.1	11.6	14.6
Horeca	1	—	4	0.3	—	0.5
Verkeer	8	7	41	2.2	2.0	4.7
Overheid	—	—	1	—	—	0.1
Huispersoneel	110	80	228	30.3	23.2	26.1
Kantoorpersoneel	14	24	25	3.9	7.0	2.9
Totaal diensten	177	151	426	48.7	43.8	48.9
<i>Totaal</i>	363	345	872	100.0	100.0	100.0

²⁵ *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1906, 1910 en 1913.*

losarbeiders, die overal ingezet konden worden. Het ziet er naar uit, dat de grote bedrijven vrijwel uitsluitend ongeschoold en onge oefend personeel aantrokken. De situatie bij de beurs weerspiegelde waarschijnlijk in veel sterkere mate dan men op het eerste gezicht zou menen, de vraag naar arbeidskrachten bij het grootbedrijf.

Het gebrek aan enige omvangrijke vraag naar gekwalificeerde arbeidskrachten blijkt allereerst uit het feit, dat Maastricht in het begin van deze eeuw nog geen enkele beroepsopleiding kende, zodat geschoolde arbeiders zelfs niet konden voorkomen. De eigen opleiding in het bedrijf bestond uit niet veel meer, dan een jarenlang laten werken van de jeugdige arbeidskrachten onder leiding van een zogenaamde meester. Daardoor beschikte men doorgaans wel over voldoende ge oefende krachten. Bovendien waren er in de stad slechts enkele bedrijven, die een hoge mate van specialisatie en opleiding vroegen. Daartoe behoorden de beide geweermakerijen, die hun activiteit overigens reeds kort na 1900 staakten en de ijzergieterij van Van Oppen. De geweer makerijen hadden nagenoeg uitsluitend Waals personeel in dienst. Van Oppen leidde zelf zijn personeel op, maar hij klaagde voortdu rend, dat zijn arbeiders, zodra zij het vak kenden, naar Aken en Luik trokken waar ze meer konden verdienen. Van Oppen was zowel de enige werkgever, die in die tijd geschoold personeel nodig had, als de enige, die in alle vooroorlogse jaren klaagde over gebrek aan personeel.²⁶

De grote bedrijven, zoals Sphinx, Céramique, K.N.P. en de beide glasfabrieken, werkten, naar het schijnt, nagenoeg uitsluitend met ge oefend personeel, dat alleen maar de in het eigen bedrijf toegepaste technieken beheerste. Zij konden met dit soort arbeidskrachten vol staan, omdat de graad van mechanisatie in deze bedrijven voor de eerste wereldoorlog uitermate gering was. De mechanisatie had bovendien in hoofdzaak betrekking op de energievoorziening. Zo blijkt uit de balansen van de papierfabriek, dat dit bedrijf in de eerste zestig jaren van zijn bestaan nog geen f 20,— per jaar per werknemer in vesteerde. De kapitaalslasten beliepen gemiddeld nauwelijks 6% van de loonkosten. Het totaal aan afschrijvingen overtrof bijna altijd de som van de verrichte investeringen. In feite waren er bij dit bedrijf geen vaste kosten, zodat men bij een slecht gevulde orderportefeuille

²⁶ J. A. DE JONGE, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*, Amsterdam 1968 p. 352 en J. C. A. EVERWIJNS, *Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*, 's-Gravenhage 1912, dl. I, p. 157-158.

snel de tering naar de nering kon zetten, door arbeiders te ontslaan.²⁷ De situatie bij de Sphinx en de Céramique was nauwelijks beter. De investeringen hadden overwegend betrekking op de energievoorziening en werden niet volgens een bepaald plan uitgevoerd. De Céramique ging tussen 1901 en 1910 over tot aanschaffing van een petroleumwerktuig, een gaskrachtwerktuig, enkele stoomketels en een aantal kleine elektromotoren, zodat vier verschillende energiebronnen bij het productieproces door elkaar heen gebruikt werden. De Sphinx begon in 1904 elektriciteit te gebruiken. In de daarop volgende jaren kocht het bedrijf een groot aantal elektromotoren, die in kracht varieerden van 2 tot 12 PK. Daarbij werden echter drie verschillende spanningen gebruikt. In 1904 kocht men machines, die een spanning van 225 volt vroegen, in 1905 verlangden de nieuwe apparaten 240 volt en in 1910 stapte men over op 250 volt.²⁸

Men krijgt sterk de indruk, dat de grote Maastrichtse bedrijven vóór 1914 wel fabriekmatig produceerden, maar nauwelijks gemechaniseerd waren. De arbeid werd in een aanzienlijk deel van het bedrijf geregeld door het ritme van de energiebronnen, maar vergde verder uitsluitend handvaardigheid. Bij het aantrekken van personeel kon men daarom met ongeschoolde en ongeoefende krachten volstaan. Zij leerden het vak wel in het bedrijf. Hij, die een grote handigheid vertoonde en het tempo van de stoommachine goed kon volgen, werd in dienst gehouden. De overige krachten werden aangenomen en ontslagen al naar gelang de afzet van de produkten zulks vorderde. Onder die omstandigheden kon men de personeelswerving gemakkelijk in eigen hand houden en had men de arbeidsbeurs niet nodig. De mensen, die men nodig had, meldden zich wel aan de poort.

Al met al was de arbeidsmarkt in Maastricht tot de eerste wereldoorlog zeer ongedifferentieerd. Aan de voornaamste voorwaarden voor het bestaan van een arbeidsbeurs, de noodzaak te bemiddelen bij het zoeken naar gekwalificeerde krachten, was niet voldaan. De behoefte aan een bemiddelingsorgaan was nog gering. Het bureau

²⁷ *Jaarverslag van de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek, 1920, rekening van het afschrijvingsfonds. Verslag van de Kamer van Koophandel 1905-1914. J. P. R. PHILIPS, N.V. Staalwerken „De Maas”, interne bedrijfsgeschiedenis 1925-1962, Maastricht 1963, p. 7-12. J. C. G. M. Jansen, Verscheidenheid in activiteit, *St. Eloy 1896-1971*, (Maastricht 1971), p. (3).*

²⁸ Verslag Kamer van Koophandel o.c. 1900-1914, Staat der vergunningen . . . krachtens de wet van 2 juni 1875, verleend voor inrichtingen, die gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken.

werd daarom in hoofdzaak gebruikt voor het bemiddelen van ambachtslieden en huispersoneel, waar door de grote spreiding van de vraag naar werkkrachten het contact tussen werknemers en werkgevers moeilijk tot stand kwam.

De reorganisatie van de arbeidsbemiddeling in Nederland in 1916, waarbij heel het land in districten werd ingedeeld en het bestaan van bemiddelingsorganen in elk district met correspondenten in iedere gemeente werd voorgeschreven, stimuleerde de groei van de arbeidsbeurs in Maastricht nauwelijks. Weliswaar was de intercommunale arbeidsbemiddeling nu belangrijk beter geregeld, maar dat betekende niet, dat de beursleiding meer tijd overhield om zich actief met de plaatsing van arbeidskrachten te gaan bezighouden. Aan de directie van de arbeidsbeurs werden immers vrijwel gelijktijdig een aantal administratieve taken opgedragen, die slechts in verwijderde zin iets te maken hadden met de doelstelling van een arbeidsbeurs. Zo vergde de werkverschaffing grote inspanningen.

De oorlogstoestand en de vier jaar durende mobilisatie hadden grote veranderingen op de arbeidsmarkt teweeg gebracht. Enerzijds waren talrijke werkkrachten aan de bedrijven onttrokken ten behoeve van de grensbewaking, anderzijds had het toenemend tekort aan grondstoffen vele bedrijven tot ontslagen gedwongen. Per saldo was de werkloosheid aanzienlijk gestegen. Plaatsing van deze werklozen kon slechts zelden op bevredigende wijze geschieden. De regering had daarom mogelijkheden geopend om op haar kosten werklozen te plaatsen bij werkverschaffingsobjecten. Ze had echter verzuimd een instantie in het leven te roepen, die projecten entameerde, die in het kader van de werkverschaffing konden worden uitgevoerd. Evenmin was er een behoorlijke regeling voor het voeren van de administratie, die met de werkverschaffing gepaard ging. In Maastricht verwachtte men van de directeur van de arbeidsbeurs, dat hij zelf werkverschaffingsprojecten entameerde, daarheen werklozen bemiddelde en vervolgens ook nog zelf de administratie van deze projecten voerde. Perry werd behalve part-time directeur van een arbeidsbeurs ook nog werkgever en leider van een soort economisch ontwikkelingsbureau. Het personeel van de beurs werd echter niet uitgebreid en bestond slechts uit de directeur. Het zal duidelijk zijn, dat Perry er in die omstandigheden slechts een enkele maal in slaagde de werkgelegenheid voor een hele groep arbeidskrachten te realiseren. Dat was met name het geval toen hij een werkverschaffing voor kleermakers in het leven kon roepen. Onder de Maastrichtse kleermakers bestond tijdens

de oorlog grote werkloosheid door gebrek aan textiel. In samenwerking met de arbeidsinspectie kon echter worden bereikt, dat deze werklozen werden ingeschakeld bij de vervaardiging van militaire kleding. Voorwaarde daartoe was, dat de arbeidsbeurs de hele organisatie van deze vorm van werkverschaffing verzorgde. Perry kreeg te maken met „het heele financiële beheer; de zeer uitvoerige werkadministratie; de aanvoer der stoffen en benodigdheden; de expeditie en de keuring der ingeleverde kleding; het onderzoek naar, de aanstelling van en de uitbetaling aan de arbeiders.”²⁹ Deze taken wist hij jarenlang naast zijn normale werk te verrichten.

Een nog grotere belasting vormde de controle op de werkloosheidsuitkeringen. De 1300 à 1500 leden der werkloosheidskassen waren verplicht zich in geval van werkloosheid bij de arbeidsbeurs te laten inschrijven en zich daar regelmatig te melden, wilden zij uitkering krijgen. Dat gold ook voor hen, die door werktijdverkorting gedeeltelijk werkloos waren. Toen in 1916 en 1917 vrijwel alle Maastrichtse grootbedrijven gedwongen waren het aantal arbeidsdagen drastisch te verminderen, vanwege het tekort aan grondstoffen, kwamen er dagelijks enkele honderden steuntrekkers bij de beurs stempelen. Perry, die tot in het najaar van 1917 de beurs alleen bemande, was niet in staat al de werkzaamheden ten behoeve van de werkloosheidsverzekering alleen te verrichten. In strijd met de voorschriften werd overeengekomen, dat de besturen van de werklozenkassen de administratie voor de gedeeltelijk werklozen zouden verrichten. Periodiek deden zij aan de beurs de lijsten toekomen van bij hen ingeschreven werklozen.³⁰

Tenslotte had de beurs tijdens de oorlogsjaren steeds bemoeienis met de tijdelijke plaatsing van geïnterneerden onder meer in de landbouw en bij ambachtelijke bedrijven. Vooral de daaraan verbonden voorschriften maakten deze vorm van bemiddeling zeer tijdrovend. In het laatste oorlogsjaar kon de leiding van de arbeidsbeurs de werkzaamheden niet meer aan. Het was duidelijk, dat naar een nieuwe organisatorische structuur moest worden gestreefd. Uitbreiding van het personeel was dringend geboden, maar financieel onmogelijk. De toenemende inflatie eiste aanpassing van de salarissen, waaraan uit de beschikbare middelen niet kon worden voldaan. Het trof daarom gelukkig, dat de staatscommissie Treub, die het werkloosheidsvraag-

²⁹ Perry, *De Maastrichtse Arbeidsbeurs*, o.c., p. 84.

³⁰ *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1913-1918*, p. 18.

stuk had onderzocht, in 1914 had geadviseerd de arbeidsbemiddeling tot een overheidstaak te maken. Op grond van dit advies richtte het hoofd van de departementale afdeling voor arbeidsbemiddeling, A. J. Folmer zich in 1917 tot het gemeentebestuur van Maastricht met het verzoek de arbeidsbeurs van de Volksbond over te nemen.³¹

III

ONDER DE HOEDE VAN HET GEMEENTEBESTUUR, 1918-1941

Het Maastrichtse gemeentebestuur bleek zeer geïnteresseerd in deze suggestie uit Den Haag. De oorzaak daarvan is enigermate bevreemdend. Men meende namelijk door de overname van de arbeidsbeurs op de gemeentelijke uitgaven aanmerkelijk te kunnen bezuinigen. Die bezuinigingen dacht men te vinden in een verhoging van de rijksbijdrage aan de beurs. Men kwam sinds 1916 in aanmerking voor een bijdrage van rijkswege in de kosten van de arbeidsbemiddeling, omdat de Maastrichtse arbeidsbeurs tegelijk districtsbeurs was. De wettelijke regeling schreef echter voor, dat de uitkering door het Rijk afhankelijk was van het aandeel, dat de gemeentebesturen in het district voor hun rekening namen. Het bestuur van de particuliere Maastrichtse arbeidsbeurs zag echter geen kans om de gemeentebesturen buiten Maastricht tot meebetalen te brengen, hetgeen de lasten voor de stad aanmerkelijk verzwaarde. Bovendien was de Rijksbijdrage voor particuliere beurzen lager, dan voor beurzen, die eigendom waren van een gemeente, hetgeen voor Maastricht een extra belasting betekende.³²

Een ander financieel aspect was evenwel belangrijker. Hierboven werd vermeld, dat de arbeidsbeurs geen kans zag de administratie van de werkloosheidsverzekering behoorlijk bij te houden. Het gevolg daarvan was, dat talrijke arbeiders ten onrechte steun trokken, waardoor het gemeentebestuur veel te hoge uitkeringen aan de werkloosheidskassen moest verrichten. De commissie van advies inzake de werkloosheidsverzekering meende, dat men de beurs slechts zou kunnen dwin-

³¹ G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 47, Notulen van het bestuur van de arbeidsbeurs, vergadering van 3 nov. 1917.

³² G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 49, brieven van Folmer aug.-okt. 1917 en Archief Gemeente Maastricht xx, Dienst Werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling, Brief van de commissie van advies inzake de werkloosheidsverzekering d.d. 24 november 1917.

gen haar taak nauwgezet uit te voeren, wanneer men haar overnam. Alleen onder die voorwaarde zouden reële uitkeringen aan werklozen kunnen worden bereikt.³³

Op grond van deze overwegingen besloot het College van Burgemeester en Wethouders met het bestuur van de beurs te gaan onderhandelen over overname van de arbeidsbeurs. Omdat de beurs financieel aan de grond zat, werd de medewerking van die zijde gemakkelijk verkregen. De enige voorwaarden, die het bestuur stelde, waren het handhaven van het personeel van de beurs in hun functie en het respecteren van hun rechten.

Van het begin af aan was duidelijk, dat de interesse van het gemeentebestuur voor de sociale taken van de beurs uitermate gering was. Tot de overname van de beurs door het Rijk in 1941 stelde het gemeentebestuur het financiële aspect steeds voorop en maakte het daardoor een behoorlijke ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling in Maastricht onmogelijk. De moeilijkheden begonnen al bij de overname zelf. De raad besloot op 21 januari 1918 de afspraken met het beursbestuur niet te honoreren. Op het salaris van de directeur werd *f* 300,— beknibbeld en het tweede personeelslid, mej. Tuinstra, werd niet in vaste dienst, maar slechts in tijdelijke dienst aangenomen, waardoor haar rechtspositie ten opzichte van de vroegere toestand duidelijk verslechterde.³⁴

De huisvesting van de beurs werd voorlopig niet geregeld. Het oude kantoor in de Stichting De Stuers was eigendom van de Volksbond en moest worden ontruimd. De beurs werd tijdelijk ondergebracht in een leegstaand pand aan de Grote Staat. Vandaar ging het in november 1919 naar het oude postkantoor aan de St. Jacobstraat, waar men van boven naar beneden en van beneden naar boven werd verhuisd, al naar gelang er toevallig ruimte beschikbaar was.

In 1921 deed het College zelfs een poging om de arbeidsbeurs op te heffen. Het liet aan de directeur van de dienst werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling van het Ministerie van Handel en Nijverheid, Folmer, weten dat men de beurs niet meer nuttig vond, ook al was het aantal aanvragen en plaatsingen toegenomen. Die groei was naar de mening van B. en W. geheel te danken aan de be-

³³ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht xx, Brief van de commissie werkloosheidsverzekering d.d. 24 aug. 1917.

³⁴ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht xx, Copie van het raadsbesluit van 21 jan. 1918 en advies van de commissie voor sociale zaken, z.d.

moeienissen van de beurs met de werkverschaffing; van echte arbeidsbemiddeling zou nauwelijks sprake zijn. Folmer bleek echter met de Maastrichtse plannen niet erg ingenomen. Hij ontbood de Wethouder van Sociale Zaken en zette hem uiteen, dat de slechte situatie van de Maastrichtse beurs hoofdzakelijk te wijten was aan onvoldoende organisatie en een gebrek aan samenwerking tussen het gemeentebestuur en de beursleiding. Schriftelijk liet hij het College weten, dat samenvoeging van de plaatselijke diensten voor werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling wenselijk was. De daaruit voortvloeiende personele reorganisatie zou een verbetering kunnen bewerkstelligen. Eventueel kon men bij die gelegenheid de directeur van de beurs vervangen.

Hoewel het College op 29 december 1921 liet weten, dat het zou uitzien naar een betere huisvesting voor de beurs, om de door Folmer voorgestelde reorganisatie mogelijk te maken, was de wetenschap, dat directeur Perry niet langer door het Departement gedekt werd, reden genoeg om de belangen van de beurs nog meer te bagatelliseren. Op 15 september 1922 bestond het College het zelfs, om aan de Directeur van Openbare Werken opdracht te geven de beurs naar een leegstaand gebouw in de Batterijstraat over te brengen, zonder dat Perry daarvan op de hoogte was gesteld. B. en W. haalden zich daarmee de woede op de hals van de commissie van toezicht, het college, dat in 1918 bij de overneming van de beurs door de gemeente, het bestuur was komen vervangen. Deze commissie merkte enkele dagen later in een zeer vinnige brief op, dat de gemeentelijke arbeidsbeurs zich kennelijk niet in die sympathie van het College mocht verheugen, waarop zij krachtens haar sociale betekenis aanspraak mocht maken. De commissie eiste, dat het College haar houding ten opzichte van de beurs in een nota aan de raad zou verdedigen. Bij voorbaat merkte men op, dat B. en W. dan stellig de kous op de kop zouden krijgen, gezien de samenstelling van de raad op dat moment, waarin de arbeidersafgevaardigden een ruime meerderheid hadden. Enkele weken later, toen het College toch nog bleek tegen te strubbelen, werd de commissie nog duidelijker. Zij releveerde, dat in verband met de erbarmelijke huisvesting van de beurs in haar opdracht door directeur Perry nieuwbouwplannen waren ontwikkeld. In 1921 en 1922 waren daarover een tweetal rapporten bij het gemeentebestuur ingediend. Beide rapporten waren echter op het stadhuis zoekgeraakt. De commissie kwam nu zelf met een gedetailleerd plan compleet met bestek en kostenberekening voor nieuwbouw op een braakliggend terrein in de Batterijstraat.

Twee en een half jaar later besloot de raad deze bouwplannen te realiseren. Intussen was echter uit zuinigheidsoverwegingen de helft van de geplande ruimte gestreept, waardoor de kosten met 33% waren gedaald. Deze bezuiniging verdween vervolgens in de zak van de aannemer, die belangrijk boven de raming calculeerde, waarna opnieuw de omvang van het project werd gereduceerd. Bij de bouw bleek echter, dat het bestek na alle bezuinigingen niet uitvoerbaar was, waardoor zeer veel bijwerk noodzakelijk werd, hetgeen de totale kosten van het gehalveerde pand belangrijk boven die van het oorspronkelijke plan bracht.³⁵

Niet alleen op het stuk van de huisvesting werkte het gemeentebestuur de beurs tegen. Om te voorkomen, dat de commissie van toezicht op de arbeidsbeurs het College opnieuw gevoelig op de vingers zou tikken, werd het secretariaat van deze commissie aan Perry ontnomen. Het werd als bezoldigde functie opgedragen aan een ambtenaar ten stadhuize. Jarenlang bleef Perry hiertegen fulmineren, waarbij hij ondermeer opmerkte, dat deze oplossing niet bepaald strookte met de bezuinigingspolitiek van het gemeentebestuur.³⁶

Het gemeentebestuur bleef echter bij zijn beslissing en de commissie van toezicht zou nooit meer behoorlijk geïnformeerd worden over de dagelijkse gang van zaken bij de beurs.

De oorzaak van al deze moeilijkheden is vermoedelijk niet uitsluitend bij het gemeentebestuur te zoeken. Er is reden om aan te nemen, dat de directeur van de Maastrichtse arbeidsbeurs er minder goed dan sommige van zijn collega's in slaagde de weerstanden tegen arbeidsbemiddeling door de overheid op te vangen. Het ziet er naar uit, dat aan beide zijden ernstige tactische fouten zijn gemaakt.

Feitelijk hadden de werklozen in Maastricht de meeste last van de voortdurende wrijvingen tussen beurs en het gemeentebestuur. De dienstverlening door het beurspersoneel was gering, omdat het gemeentebestuur geen uitbreiding van het personeelsbestand toeliet. Tot 1940 had de beurs slechts enkele vaste krachten in dienst. Het werk hoopte zich op en men moest de loketuren inkrimpen om enigszins door de administratieve rompslomp heen te komen. In de dertiger jaren moesten enkele personen dagelijks honderden stempeelaars ontvangen. Van serieuze arbeidsbemiddeling was nauwelijks

³⁵ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht xx, diverse brieven.

³⁶ t.a.p. Advies van Perry d.d. 26 jan. 1927 en diverse jaarverslagen uit de twintiger en dertiger jaren.

sprake. De noodzakelijke werkzaamheden moesten door volontairs en tijdelijke hulpkrachten op arbeidscontract worden verricht. In 1939 werden alle werkzaamheden bij de afdeling vrouwelijke bemiddeling maandenlang door een volontaire verricht, omdat de vaste kracht ziek was. Een verzoek om die volontaire enige vergoeding te geven, werd afgewezen.

Zo slecht was het met de arbeidsbemiddeling in Maastricht gesteld, dat in het najaar van 1934 de nationaal-socialistische beweging in de kring Maastricht een eigen bemiddelingsbureau begon. De autoriteiten lieten het toe³⁷. Ten gevolge van de gebrekkige organisatie van de gemeentelijke arbeidsbemiddeling moesten ook de beide reclasseringsverenigingen een bemiddelingsbureau in stand houden en floreerde het bedrijf van de nog overgebleven besteedsters. De conclusie lijkt gewettigd, dat de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht van 1918 tot 1941 zijn taak niet naar behoren heeft vervuld. Ook uit de cijfers komt de voortdurende achteruitgang van de activiteit op de Maastrichtse beurs tot uitdrukking. In 1920 behaalde de Maastrichtse arbeidsbeurs betere resultaten als de andere beurzen in den lande, hoewel het verschil gering was. In het Rijk werden gemiddeld van elke 100 werkzoekenden 35.8% geplaatst. In Maastricht beliep dat percentage 36.1%. In 1938 lag Maastricht evenwel sterk bij het Rijk achter. In het gehele land konden 28.2% van de werkzoekenden aan werk geholpen worden; in Maastricht echter slechts 16.2%. Slechts voor een deel was die achteruitgang te wijten aan een verslechtering van de toestand op de Maastrichtse arbeidsmarkt, zoals de volgende tabel aantoot. Het aantal plaatsingen in verhouding tot het aantal aan-

Tabel III. *Vraag en aanbod van personeel en plaatsingen via de arbeidsbeurs in Maastricht en Nederland, 1920 en 1938*

	1920			1938		
	Nederl.	Maastr.	M'tr. in % van Nederl.	Nederl.	Maastr.	M'tr. in % van Nederl.
Werkzoekenden	402.300	3.538	0.88	1.084.100	11.780	1.09
Aanvragen van werkgevers	209.800	2.176	1.04	377.500	3.524	0.93
Plaatsingen	144.300	1.280	0.89	310.200	1.916	0.62

³⁷ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht 1.839.61, Brieven van 12 en 19 december 1934.

vragen om personeel liep immers ook terug, ondanks het geweldige reservoir aan arbeidskrachten, waaruit de Maastrichtse beurs kon putten.

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat kort voor de tweede wereldoorlog veel verzoeken van werkgevers om personeel onafgedaan bleven liggen. Men mag echter niet te hard oordelen over de Maastrichtse beurs in de vooroorlogse jaren, omdat de beursleiding niet alleen met grote organisatorische problemen te kampen had, maar bovendien een antwoord moest vinden op onwaarschijnlijk diepgaande structurele problemen op de Maastrichtse arbeidsmarkt.

Aan de vooravond van de eerste wereldoorlog overwoog het half-ambachtelijke, fabriekmatige productieproces in Maastricht sterk. De belangstelling voor modernisering van het bedrijfsleven was gering. De Kamer van Koophandel bepleitte zelfs een volledige terugkeer naar ambacht en huisindustrie en gaf de voorkeur aan een groot aantal kleine bedrijfjes boven enkele grote.³⁸ Gedurende de eerste wereldoorlog voltrok zich evenwel een grote verandering in het economisch patroon te Maastricht. In 1914 en 1915 waren ten gevolge van de mobilisatie de arbeidskrachten schaars. In- en uitvoer stagneerden, terwijl voor vele bedrijven zich een nieuwe markt opende in het binnenland, dat voor de oorlog voor een groot deel op importprodukten was aangewezen. Vanaf 1916 deed zich hier en daar ernstige schaarste aan grondstoffen voor, waardoor sommige bedrijven moesten worden stilgelegd en andere hun productiepatroon moesten veranderen. Tegelijk joeg de inflatie de lonen omhoog, zodat men gedwongen werd via mechanisatie de kosten te drukken. Bijzonder belangrijk was ook het feit, dat talrijke bedrijven overspannen verwachtingen hadden omtrent de na-oorlogse jaren. Zij meenden, dat hun oude export zich snel zou herstellen en bovenop de huidige binnenlandse afzet zou komen. Bovendien verwachtten de meeste ondernemers een grote bijdrage te kunnen leveren aan de wederopbouw van België en Frankrijk, die door de oorlog waren geteisterd. Zij namen aan, dat zij daarheen ook grote hoeveelheden consumptiegoederen zouden kunnen leveren, omdat de industrie er door het oorlogsgeweld veel had geleden. Voor veel Maastrichtse ondernemers waren deze verwachtingen aanleiding om in de jaren 1917 en 1918

³⁸ Verslag van de Kamer van Koophandel, o.c. 1910, p. 37-43.

om te zien naar uitbreidingsmogelijkheden. Zo plaatsten de K.N.P., de Sphinx en de Maastrichtse Zinkwit Maatschappij op voorhand grote orders voor machinerieën, die onmiddellijk na beëindiging van de oorlog zouden worden geleverd. De Philips Tabaksfabriek startte met vestigingen in Zwitserland en Scandinavië, waar het bedrijf tijdens de oorlog een markt had veroverd. De metaalbedrijven en de steenfabrieken hadden zich tijdens de oorlog al uitgebreid in verband met de grote vraag naar hun produkten. Het bankwezen had zich aan deze ontwikkeling aangepast en de handelskredieten sterk verruimd. De Philipsbank in Maastricht had bij een kapitaal van f 1.000.000,— en een balanstelling van f 12.500.000,— in 1919 voor f 11.600.000,— aan handelskredieten uitstaan.³⁹

De overspannen verwachtingen van 1917 werden na de oorlog niet bewaarheid. Integendeel, er deden zich een aantal ontwikkelingen voor, die het Maastrichtse bedrijfsleven deden wankelen. Vanaf het einde van de oorlog waren er ernstige valutaproblemen. De munten van België, Frankrijk, Engeland en vele andere landen daalden belangrijk beneden de pariteit, waardoor Nederland een duurte-eiland werd.⁴⁰ Daardoor werd de export, die tijdens en vlak na de oorlog was opgebouwd, steeds moeilijker, terwijl vele bedrijven zich nauwelijks konden verweren tegen de concurrentie van goedkope buitenlandse produkten op de binnenlandse markt. De situatie werd nog verergerd door de sterke stijging van de loonkosten in Nederland. In de jaren 1917-1921 stegen de lonen in de Maastrichtse metaalnijverheid met bijna 300%, terwijl tegelijk de arbeidstijd met 9 uur per week werd verkort.⁴¹ Ook in andere bedrijfstakken deed zich een dergelijke loonexplosie voor. Vervolgens stagneerde de produktie in de eerste na-oorlogse jaren voortdurend door gebrek aan steenkool. Tenslotte kwamen vooral de arbeidsintensieve bedrijven, zoals de aardewerk-, papier- en sigarenindustrie in grote moeilijkheden, omdat zij op het eind van de oorlog machines hadden besteld, waarmee zij hun totale produktie hadden willen opvoeren. Nu bleek, dat dergelijke

³⁹ Verslagen Kamer van Koophandel o.c. 1915-1919, passim; J. C. G. M. Jansen, Conflict en samenwerking, 75 jaar fabrieksarbeidersorganisatie in Maastricht, 1895-1970, 75 Jaar Katholieke bond van werknemers in industriële bedrijven St. Willibrordus te Maastricht, (Maastricht 1970), p. 28; J. C. G. M. Jansen, Verscheidenheid in activiteit, o.c., p. (7-10); *Verslag van de Philips Bank te Maastricht 1919*.

⁴⁰ *De Nederlandsche Bank 1919-1920, 1920-1921 en 1921-1922. Verslag door den president en door de commissarissen uitgebracht . . .*, inleiding.

⁴¹ Jansen, *Verscheidenheid in Activiteit*, o.c., p. (9).

machines niet nodig waren, maar andere, die een rationeler productieproces mogelijk maakten en de loonkosten drukten. Door de oude bestellingen waren echter de financiële mogelijkheden sterk aangetast en was men niet meer in staat zich aan de nieuwe omstandigheden aan te passen.⁴²

De teleurstellende ontwikkeling dwong talrijke Maastrichtse bedrijven tussen 1918 en 1921 personeel te ontslaan en bij herhaling tot werktijdverkorting en stopzetting van het bedrijf over te gaan. Dit lot trof nagenoeg alle Maastrichtse bedrijven en had een grote verschuiving op de arbeidsmarkt tot gevolg, waarbij vooral de traditionele werkgelegenheid sterk werd ingekrompen.

Tabel iv. *Personeelsbestand bij enige Maastrichtse bedrijven, 1913-1928.*⁴³

Bedrijven	1913	1914	1920	1923	1927	1928
Glasfabrieken	1327	—	1043	1037	717	—
Céramique (zonder sanitair)	1834	1971	1430	1290	950	—
Idem (met sanitair)	1834	1971	1483	1400	1185	—
Sphinx (totaal)	—	3600	—	2700	—	—
Idem (huishoudelijk aardewerk)	—	2626	—	—	1500	—
Maastrichtse Zinkwit (Maastricht)	—	413	—	424	—	550
Idem (Eijsden)	—	360	—	—	—	919
Mosa	—	—	—	627	—	599
Papierfabriek	—	425	—	360	—	—
Holland Rubber (Maastricht)	—	—	juist gestart	—	—	350
Idem (Lanaken)	—	—	idem	—	—	175
Cokesfabriek	—	140	—	185	—	—

De traditionele grootbedrijven in Maastricht hadden blijkens tabel iv op het eind van de twintiger jaren ongeveer 40% minder personeel in dienst, als aan de vooravond van de eerste wereldoorlog. Een klein deel van het afgevloede personeel had werk gevonden bij enkele

⁴² Jaarverslagen van de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek, Philips Tabaksindustrie en Philips Bank 1920-1923. Verslagen van andere Maastrichtse bedrijven over deze jaren konden niet worden opgespoord. De gedenkboeken, die van enige bedrijven ter beschikking staan, zijn over deze periode uitermate vaag.

⁴³ G.A. Maastricht, Archief van de gemeente Maastricht, dossier 351.836. Correspondentie uit 1928 betreffende de ontwikkeling van het personeelsbestand van enige grotere bedrijven tussen 1912 en 1927; Archief Nafzger, no. 4, stukken betreffende de werkgelegenheid in Maastricht in 1914 en 1923.

moderne bedrijven, zoals de Rubberindustrie, de Zinkwitbedrijven en later ook de cementindustrië (ENCI). Er bleef evenwel een grote werkloosheid bestaan. In de relatief gunstige jaren 1927-1929 bedroeg de werkloosheid onder diegenen, die een werkloosheidsverzekering bij de katholieke vakorganisaties hadden afgesloten, ruim 3%. Bovendien waren voortdurend 600 à 700 personen in de werkverschaffing ondergebracht. De ramingen van de werkloosheid in Maastricht liepen in de twintiger jaren uiteen tussen 6 en 8% van de beroepsbevolking.⁴⁴ Het is in dit verband opmerkelijk, dat de directeur van de arbeidsbeurs in Maastricht reeds in zijn jaarverslag van 1925 constateerde, dat er een nieuw evenwicht op de arbeidsmarkt was ontstaan, zij het op een lager niveau van werkgelegenheid dan voor de oorlog. De verklaring van dit verschijnsel was hem nog niet duidelijk. Zij zou door de Engelse econoom Keynes pas 12 jaar later worden gegeven. Omdat men de oorzaken van de nieuwe situatie in de economie en op de arbeidsmarkt nog niet begreep, werd in Nederland voor de oorlog geen economische politiek, gericht op verhoging van werkgelegenheid, meer tot stand gebracht.⁴⁵ Onder die omstandigheden lagen de mogelijkheden, om in het arbeidsproces te worden opgenomen, heel anders dan vóór de oorlog. De kwaliteitseisen, die aan arbeidskrachten gesteld werden, werden steeds opgevoerd. Een behoorlijk geschoold vakman had duidelijk meer kans in Maastricht aan de slag te komen dan los-arbeiders. De werkzoekenden gingen zich daarom moeite geven als vakman te worden aangemerkt. De werkloosheidscijfers van de arbeidsbeurs te Maastricht weerspiegelen die ontwikkeling duidelijk. Het percentage werkzoekenden, die geen bijzondere vorming hadden genoten, daalde van 30% in 1913 naar 13% in 1925.⁴⁶ Het aanbod van geschoolde en geoefende arbeiders nam in nog sneller tempo toe. In 1925 bedroeg het reeds bijna 36% van het totaal aantal werklozen. Zelfs in de dienstensector kwam meer gedifferentieerd aanbod voor, hoewel de massale plaatsing van dienstboden via de arbeidsbeurs doorging. In 1925 werden in de sector huiselijke diensten bijna 1500 vrouwen als werkzoekend ingeschreven. Ondanks de grote moeilijkheden, die de beurs ondervond in het organisatorische vlak, nam haar betekenis voor de arbeidsbemiddeling in deze jaren duidelijk

⁴⁴ G.A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 51-52, Statistieken betreffende de werkloosheidsverzekering 1927-1929 en no. 43, stukken betreffende de werklozenzorg, *passim*.

⁴⁵ (Jaarverslag van de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht over) 1925, p. 10.

⁴⁶ Zie tabel IV, p. 27.

toe. De werkzoekenden, die een speciale functie ambieerden, richtten zich al vlug tot de beurs, die op de arbeidsmarkt een wezenlijke functie ging vervullen. Perry deed zelfs enige pogingen om de arbeidsmarkt te beïnvloeden door het geven van beroepskeuze-adviezen. Hij vond dat belangrijk, omdat een steeds groter aantal jeugdigen bij het arbeidsbureau werd ingeschreven. Hun aantal bereikte in 1925 de 1200.⁴⁷

De toestand van de werkgelegenheid verslechterde in de dertiger jaren zienderogen. De in 1929 uitgebroken crisis deed vanaf augustus 1930 in Maastricht zijn invloed gelden. In december 1930 was reeds 30% van de leden van de Maastrichtse werklozenkassen werkloos. Maastricht met zijn reeds jaren zwakke economische structuur voelde in de crisis eerder en zwaarder dan de rest van Nederland. Het werklozenleger steeg in Maastricht in snel tempo. Zelfs na 1936, toen de werkgelegenheid zich elders in den lande herstelde, bleek in Maastricht het hoogtepunt der werkloosheid nog lang niet bereikt.

Wil men echter meer vertellen dan deze simpele opmerkingen, dan komt men voor grote moeilijkheden te staan. De ons ter beschikking staande cijfers vertonen zo grote leemten en zoveel tegenstellingen, dat een uitvoerige analyse noodzakelijk is. Zonder een dergelijke nauwkeurige beschouwing is het niet mogelijk tot een werkelijk inzicht in de situatie van de Maastrichtse arbeidsmarkt in de crisistijd te komen. Overzien we de cijfers, dan valt vooreerst op, dat men in de jaren '30 nauwelijks weet had van het feitelijk aantal arbeidsplaatsen. Pas na de oorlog heeft Roemen in deze hiaten voorzien aan de hand van beroeps- en bedrijfstelling 1930 en van de cijfers, die door het E.T.I.L. in 1937 werden verzameld.⁴⁸ Hij komt voor 1930 tot een totaal van 8.040 arbeidsplaatsen in de industrie, een aantal dat in 1937 vrijwel even groot was, nl. 8.006. Naar alle waarschijnlijkheid was het aantal arbeidsplaatsen in deze sector van de economie enkele jaren vóór het uitbreken van de crisis, in 1927, weinig groter. Wij weten immers, dat het aantal werknemers in de zeven grootste bedrijven van Maastricht in dat jaar 5.478 bedroeg. Dezelfde bedrijven hadden op de dag der bedrijfstelling 5.422 personen in dienst, hetgeen bij extrapolatie een totaal aantal van 8.125 arbeidsplaatsen in industriële bedrijven voor 1927 oplevert. De index van de industriële werk-

⁴⁷ (Jaarverslag van de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht over) 1924, p. 9-10 en 1925, p. 7.

⁴⁸ H. C. W. ROEMEN, *Maastricht*, Maastricht 1947, p. 149-182.

gelegenheid bleef vermoedelijk gedurende de gehele crisisperiode in Maastricht vrijwel constant. Deze conclusie doet enigszins merkwaardig aan. Moet men eruit afleiden, dat de Maastrichtse industrie weinig te lijden heeft gehad van de crisis en dat de werkloosheid in de nijverheid ontstond door de toevloed van arbeidskrachten? Of was het zo, dat de hier berekende werkgelegenheid slechts potentiële werkgelegenheid was, die door tijdelijke stilleggingen en arbeidstijdverkorting in feite gedurende talrijke korte perioden niet bestond? Een laatste mogelijkheid is, dat binnen de industriële arbeidsplaatsen veel verschuivingen voorkwamen, waardoor een aanzienlijk deel van de arbeidskrachten tussen de wal en het schip raakte. Op deze vragen is ten gevolge van het uiterst gebrekkige bronnenmateriaal (nog) geen antwoord te geven. Over de werkgelegenheid in de andere sectoren van de economie zijn we nog minder ingelicht. De beroeps- en bedrijfstellingen van 1930 wezen uit, dat het aantal arbeidsplaatsen in die sectoren vrijwel even groot was als in de industrie, d.z.w. ongeveer 8.000. Over de fluctuaties in de werkgelegenheid in landbouw en dienstverlening in de late twintiger en dertiger jaren staat ons geen enkel cijfer ter beschikking, maar recente studies hebben uitgewezen, dat de schommelingen in de dienstensector – de landbouw was in Maastricht van geen betekenis – zeker niet groter zijn dan in de industrie.⁴⁹ Bij gebrek aan betere gegevens zullen wij er daarom in de volgende pagina's van uitgaan, dat er in Maastricht tussen 1927 en 1938 ongeveer 16.000 arbeidsplaatsen bestonden. Behalve over de omvang van de werkgelegenheid verkeerde men in de dertiger jaren in het ongewisse omtrent de omvang der werkloosheid. Er werden bij herhaling tellingen gehouden, maar meestal door meerdere instanties tegelijk, waardoor er legio dubbeltellingen en vergissingen voorkwamen. Duidelijke definities omtrent de werkloosheid ontbraken, zodat men herhaaldelijk onjuiste interpretaties aantreft. Zo rekende Nafzger van 1927 tot 1930 de personen, die steun ontvingen, omdat zij werk buiten hun woonplaats hadden aanvaard, tot de werklozen.⁵⁰ Tenslotte onderscheidde men de geheel en gedeeltelijk werklozen niet altijd goed. Probeert men in de volgende pagina's een en ander te reconstrueren dan zal dat in fasen moeten gebeuren.

⁴⁹ *De tertiaire sector*, Studie over de invloed der ontwikkeling op de vermindering van de omvang der economische fluctuaties, o.r.v. H. Vander Eycken en P. Frantzen. Brussel 1970, passim.

⁵⁰ G.A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 51-53, Statistiek der werkloosheidsverzekering 1927-1930.

Tabel v. *Aantal volledig werklozen in het rayon Maastricht per 1 januari, 1927-1940*

Jaar	Aantal
1927	987
1932	1.125
1933a)	1.830
1934	2.361
1935	3.128
1936	3.995
1937	4.372
1938	4.699
1939	4.108
1940	3.173

a) per 1 april.

Bron: Reconstructies op basis van archiefgegevens en overzichten van het G.A.B. Maastricht, opgesteld in 1949.

De volledige werkloosheid was met 6.2% van het beschikbare aantal arbeidsplaatsen in 1927 reeds zeer aanzienlijk. Zij steeg betrekkelijk langzaam tot 1932, waarna een veel snellere toeneming werd geconstateerd tot medio 1938, toen het aantal volledig werklozen in het rayon 17.7% bedroeg.

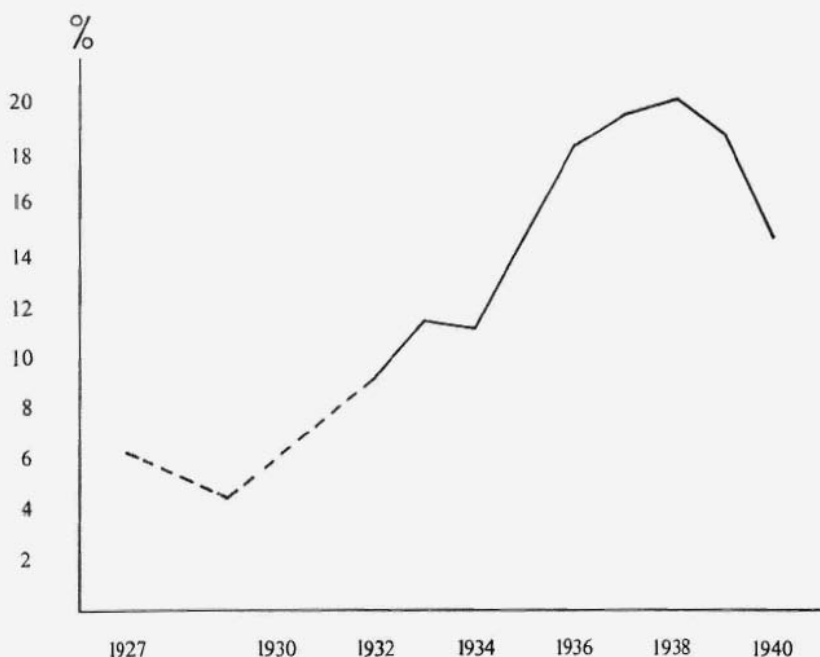
Het aantal gedeeltelijk werklozen is moeilijk te ramen. Slechts een enkele maal vindt men daarover redelijke cijfers. Op 1 januari 1932 waren 1.338 personen betrokken bij arbeidstijdverkortingen en derhalve gedeeltelijk werkloos. Een overwegend deel van hen behoorde tot de glas- en aardewerkers (967). Er zijn aanwijzingen, dat gedurende de crisis het aantal gedeeltelijk werklozen afnam en er een verschuiving plaats vond van gedeeltelijke werkloosheid naar volledige werkloosheid. De vermindering van het aantal ingeschrevenen bij de werklozenkassen, waar men slechts korte tijd ondersteuning kreeg, wijst in die richting. Deze vermindering van gedeeltelijke werkloosheid deed zich voor vanaf maart 1933. Vanaf dat moment werden ook de maandelijkse schommelingen in het aantal werklozen, dat bij de kassen was ingeschreven, aanzienlijk geringer. De schommelingen in de gemiddelde duur van de werkloosheid wijzen in dezelfde richting. In 1927, toen er nog voornamelijk sprake was van frictiewerkloosheid en aanmerkelijk minder van structurele werkloosheid bedroeg de gemiddelde duur van de uitkeringen uit de werklozenkassen 13,6 dagen. Tussen 1930 en 1933 beliep dat cijfer omstreeks 10,0 dagen.

Een dergelijke daling is bij sterk toegenomen structurele werkloosheid alleen verklaarbaar, wanneer steeds weer een groot aantal personen wegens arbeidstijdverkorting enkele dagen per week uit de kassen trekken en telkens als nieuw geval in de statistiek terugkeren. Omstreeks 1938 was het aantal gedeeltelijk werklozen zeer sterk afgenomen. In zijn jaarverslagen van 1937 en 1938 vermeldt Perry nog slechts 136 respectievelijk 288 gedeeltelijk werklozen. Het ziet er naar uit, dat het Maastrichtse bedrijfsleven in de dertiger jaren de vermindering van hun omzetten traditiegetrouw opvingen door werktijdverkorting, die geleidelijk werden uitgebreid tot een periodieke werkloosheid, waarbij het bedrijf zo nu en dan enkele weken de productie hervatte en dan weer een tijd lang stil legde. Op die wijze hielden zij statistisch gedurende de gehele crisis vrijwel evenveel mensen in dienst, maar de arbeidskracht van dat personeel werd zeer onvolledig benut. Voor de statistiek betekent dat, dat zowel het aantal arbeidsplaatsen als het aantal werklozen overdreven hoog werd voorgesteld. Het verlies aan manjaren door werkloosheid was vooral in de eerste jaren van de crisis aanmerkelijk geringer, dan het nominale cijfer van de werkloosheid suggereerde. Een correctie op de hierboven genoemde cijfers is derhalve noodzakelijk. Voor een tweetal jaren is dat aan de hand van de werkloosheidstellingen mogelijk. Op 1 januari 1932 werd een totaal aantal werklozen geteld, dat 2.464 personen bedroeg ofwel 15% van het arbeidspotentieel. Onder hen waren 1.338 gedeeltelijk werklozen, die volgens de cijfers van de werklozenkassen ten hoogste 1/6 van hun arbeidstijd improductief waren. Er gingen derhalve bij die groep maximaal 180 manjaren verloren. Het totaal aantal door werkloosheid verloren manjaren bedroeg derhalve slechts ± 1.320 , hetgeen 8,3% van de beroepsbevolking uitmaakte. In 1935 waren er 3.128 volledig werklozen, waarvan naar schatting 1/5 uit de omgeving van de stad afkomstig was en waar ten hoogste 123 verloren manjaren ten gevolge van gedeeltelijke werkloosheid moet worden bijgeteld, hetgeen betekent, dat 14,7% van het arbeidspotentieel niet werd benut. Voegt men daaraan toe, dat de werkloosheid in Maastricht voor 1927 werd becijferd op 6,2% en dat zij in 1938, toen het hoogtepunt werd bereikt, volgens de door ons gebruikte methode kan worden geraamd op 3.270 manjaren ofwel 20,2% van de beroepsbevolking, dan is duidelijk hoe ernstig de toestand in Maastricht in die jaren was.⁵¹ Bij deze beschouwingen is uiteraard

⁵¹ De cijfers zijn ontleend aan: G.A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 51 (voor 1927),

afgezien van de verborgen werkloosheid, waarover geen enkel gegeven ter beschikking staat.

Grafiek 1. Onbenut arbeidspotentieel te Maastricht, 1927-1940.

Het arbeidsbureau zag geen kans een bijdrage te leveren tot een wezenlijke verbetering van de arbeidssituatie te Maastricht. De crisis was te zeer van structurele aard. Mede onder invloed van de bezuinigingswoede van de regering, die jaarlijks van de staatscommissie Welter nieuwe voorstellen tot verdergaande inkringing van de uitgaven op tafel kreeg, deed vrijwel iedereen in Nederland zijn uiterste best zo weinig mogelijk geld uit te geven. Zelfs de arbeiders, die toch het

ibidem no. 43, analyse werkloosheidstelling per 1 jan. 1932 (voor 1932); s.H.C. Verslagen gemeentelijke arbeidsbeurs Maastricht 1937-1939 en G.A.B. Maastricht, Archief, Arbeidsmarktbeschrijving van Maastricht 1949 en 1950 (voor de periode 1933-1940); s.H.C. Archief Jos. Maenen, no. 10, aantekeningen betreffende de werkloosheid in Limburg en enige steden in de provincie Limburg (voor de jaren 1934-1937).

sterkst door de werkloosheid waren getroffen, zagen nog kans van hun schamele inkomsten een deel opzij te leggen voor nóg moeilijker tijden. Zowel bij de Gemeentespaarbank als bij de Centrale Volksbank te Maastricht, een instelling van de arbeidersorganisatie, steeg behalve in 1935 het tegoed van de spaarders tijdens de crisisjaren voortdurend.⁵² Bij de Gemeentespaarbank kan daarbij nog sprake geweest zijn van terugvloeiend kapitaal, doordat de middenstand vanwege de daling der inkooprijzen minder geld in zijn voorraden hoefde te steken, maar bij de Volksbank gaat het uitsluitend om de spaarcentjes van de arbeiders. Terwijl op die manier de tering naar de nering werd gezet en de particuliere consumptie voortdurend verder werd ingekrompen, bleven de spaargelden goeddeels onbenut. De investeringen kwamen op een steeds lager peil. Perry verzamelde cijfers over de bouwnijverheid, waaruit blijkt dat de activiteit in die sector tussen 1933 en 1937 in Maastricht met 75% afnam. Bij het bedrijfsleven overtroffen volgens berekeningen van Bosman de afschrijvingen de investeringen in ruime mate, zodat intering op het kapitaal plaats vond.⁵³ Die kapitaalvernietiging manifesteerde zich duidelijk bij de K.N.P., het enige Maastrichtse bedrijf, waarvan cijfers beschikbaar zijn. Daar wist ir Lhoëst vanaf 1935 een dreigend faillissement te voorkomen door de produktie te stroomlijnen door de aanschaf van enkele arbeidsbesparende apparaten en een bescheiden reorganisatie van het produktieproces. Met deze activiteit waren slechts luttele bedragen aan investeringen gemoeid. Alle vrijkomende middelen wendde hij aan tot aflossing van bankschuld, waardoor de vaste kosten tot een minimum werden teruggebracht. In feite herstelde hij de oude financiële verhoudingen, louter gebaseerd op variabele kostendekking, waarbij de kostprijs van het produkt vrijwel uitsluitend bepaald werd door arbeidsloon en grondstoffenrijzen. Dat betekende, dat hij het bedrijf ook bij een zeer grote onderbezetting nog in stand kon houden. Hij hoefde sinds 1937, toen hij geen vaste kosten meer had, omdat alle investeringen waren afgeschreven, alleen nog orders tegen winstgevende prijzen te aanvaarden. Deze bedrijfspolitiek impliceerde,

⁵² *Jaarverslagen van de Centrale Volksbank te Maastricht, 1922-1940 en Jaarverslagen van de Gemeente-Spaarbank te Maastricht, 1918-1940.*

⁵³ H. W. J. Bosman, Berekeningen betreffende het nationaal inkomen, *Prae-adviezen over de invloed van het bier te lande geldende belastingstelsel op de economische en sociale structuur van onze maatschappij en op het beleid, dat door de ondernemers in hun bedrijven wordt gevoerd*, 's-Gravenhage 1953.

dat de werkgelegenheid in het bedrijf lange tijd minimaal was, omdat er te weinig aantrekkelijke orders waren.⁵⁴

Hoewel rond 1920 wezenlijke verbeteringen in de industriële structuur van Maastricht tot stand gekomen waren en in het plaatselijke bedrijfsleven de oude half-ambachtelijke verhoudingen goeddeels door industriële verhoudingen waren vervangen, bleven er toch ernstige structurele moeilijkheden bestaan. De aanpassing van het bedrijfsleven aan de nieuwe omstandigheden had zich te snel voltrokken en de ondernemers hadden onvoldoende tijd gekregen om de kosten van de omschakeling terug te verdienen. Geplaagd door vele moeilijkheden hadden zij de omvang van hun productie steeds verder moeten inkrimpen, waardoor een toenemende werkloosheid ontstond.⁵⁵ De conjuncturele moeilijkheden verscherpten na 1929 de problemen, zodat het economisch evenwicht op een steeds lager niveau uitkwam. Doordat de consumptieve bestedingen zoveel mogelijk werden ingeperkt, kreeg ook de dienstverlenende sector zijn deel van de crisis te verwerken. Onder die omstandigheden was rationalisatie van het productieproces door diepte-investeringen onvoldoende mogelijk, waardoor de oplossing van de problemen door de ondernemers zelf niet tot stand kon worden gebracht en de weg naar economische groei nagenoeg was afgesloten.

Gebieden met de grootste structurele moeilijkheden werden uiteraard het ergst door de crisis getroffen,⁵⁶ zodat Limburg en speciaal Maastricht wel in bijzondere mate te lijden hadden. In sociaal opzicht manifesteerde de crisis zich hier door een verslechtering van de regionale verdeling van het besteedbaar inkomen.⁵⁷ Was in de twintiger jaren het gemiddeld besteedbaar inkomen in Limburg maar weinig lager dan het nationaal gemiddelde, in de loop van de dertiger jaren zou dit verschil oplopen tot ruim 30%. Aan de vooravond van de tweede wereldoorlog stond Maastricht op de drempel van de verpaupering. Er had een toenemend aantal inwoningen plaats, ter-

⁵⁴ *Jaarverslagen van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, 1933-1938.*

⁵⁵ J. M. Keynes, The economic consequences of Mr Churchill, *The Gold Standard and employment policies between the wars*, ed. by S. Pollard, London 1971, p. 27-43.

⁵⁶ J. M. KEYNES, *The general theory of employment, interest and money*, London 1967, p. 245-254; J. FOURASTIÉ, *Moderne techniek en economische ontwikkeling*, Utrecht 1965, p. 163-8.

⁵⁷ Cfr. J. G. Williamson, Regional inequality and the process of national development, A description of the patterns, *Economic development and cultural change*, vol 13, no. 4, part II, July 1965. Bijlagen.

wijl ook de situatie ten aanzien van de volksgezondheid verslechterde. Typerend was bovendien de vermindering van de bemoeienissen van de sociale organisaties, waaronder ook de vakbeweging, met het welzijn van de arbeidersmassa.⁵⁸ Allerwegen legde men het moede hoofd in de schoot. Velen betuigden hun medeleven met het harde lot van de werklozen en schudden meewarig het hoofd. Een structurele aanpak ontbrak evenwel, waardoor diegenen, die zich beroepshalve met de oplossing van het werkloosheidsvraagstuk moesten bezighouden, geen mogelijkheden hadden om hun taak naar behoren te vervullen. Vaak gingen ook zij bij de pakken neerzitten. Met name de leiding van de Maastrichtse arbeidsbeurs had daarvan te lijden. Verstoken van iedere medewerking van de plaatselijke overheid deed zij nauwelijks moeite aan de aanvragen van werkgevers om personeel te voldoen. Men beperkte zich tot het afhandelen van administratieve taken en nam generlei initiatief.

IV

RIJKSARBEIDSBUREAU

In de dertiger jaren waren allereerst bij de arbeidsbeurzen grote moeilijkheden gerezen. De bezuinigingswoede van de overheid was een landelijk verschijnsel en niet alleen een Maastrichts fenomeen. Zij trof in bijzondere mate de arbeidsbureau's, die geen eigen inkomsten hadden. De kostenverdeling tussen rijk en gemeente vormde een bron van voortdurende wrijvingen, omdat de taakafbakening tussen districtsbeurs en gemeentelijke beurs vele interpretaties toeliet. De opvattingen over de zin van de arbeidsbemiddeling vertoonden bij de betrokken instanties nogal wat nuancerings, waardoor die instellingen niet steeds efficiënt functioneerden. De organisatie der beurzen vertoonde grote onderlinge verschillen. In sommige plaatsen kende men al vroeg bedrijfstakgewijze bemiddeling, maar op andere plaatsen was een dergelijke specialisatie niet of nauwelijks doorgevoerd. Tenslotte werd in de dertiger jaren het territoriaal karakter van de arbeidsbemiddeling, die immers bestond uit onderling gelijkwaardige plaatselijke beurzen, ter discussie gesteld. Het bleek, dat de gemeentelijke beurzen te sterk de belangen der eigen gemeente bena-

⁵⁸ Jansen, *Verscheidenheid in activiteit*, o.c., p. (10-13).

drukten, hetgeen een vlotte bemiddeling hinderde.⁵⁹ Er gingen steeds meer stemmen op, die de bemiddeling als een nationale zaak wilden beschouwen. Zo was de vakbeweging voorstandster van bedrijfstakgewijze bemiddeling in landelijk verband en merkte De Kort in 1940 op, dat de taak der beurzen primair was gelegen in het verschaffen van een geëigende bemiddeling aan bedrijfsmatig gespecialiseerde arbeidskrachten. Hij meende, dat ongedifferentieerde bemiddelingsorganen slechts zin hadden voor ongedifferentieerde arbeidskrachten en wilde de gemeentelijke beurzen, die nodig waren, omdat het aanbod van werkzoekenden zich plaatselijk voordeed, via een Rijkscentraledienst coördineren.⁶⁰ Een belangrijk deel van deze ideeën werd in 1941 gerealiseerd, hoewel de verordening van de waarnemend secretaris-generaal van sociale zaken, ir. R. A. Verwey, van 24 september 1940 aanmerkelijk verder ging. Hij maakte van de arbeidsbemiddeling een landelijke aangelegenheid. Er kwam een Rijksarbeidsbureau als centraal orgaan, bestaande uit één centraal bureau in Den Haag en 37 gewestelijke arbeidsbureau's in de belangrijkste plaatsen van het land. Elk van die gewestelijke bureau's kon bovendien nog een aantal bijkantoren hebben, om het platteland beter te bestrijken. Tengevolge van deze verordening werd de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht met ingang van 1 mei 1941 opgeheven en omgezet in een gewestelijk arbeidsbureau.

De taak van het nieuwe bureau werd aanzienlijk verbreed. Behalve met bemiddeling van werklozen ging het bureau zich ook bezig houden met inventarisatie en registratie van arbeidskrachten. Een goede beheersing van de arbeidsmarkt vergde volgens het Departement van Sociale Zaken een nauwkeurig en continue inzicht in de samenstelling van „Het volk aan de arbeid.”⁶¹ De opvattingen van Verwey, dat de dienst der arbeidsbemiddeling niet te vergelijken was met een beurs, waarop vraag en aanbod van werkkrachten elkaar vonden, zoals op andere beurzen de prijs voor tarwe en effecten zonder enige bemoeienis van de beursleiding tot stand kwam, had consequenties voor de taakafbakening van de arbeidsbureau's. Verwey propageerde een actief ingrijpen op de arbeidsmarkt, waarbij beroepskeuzevoorlichting en maatregelen tot verbetering van de kwaliteit der aangeboden arbeidskrachten, onder meer door her- en bijscholing,

⁵⁹ DE KORT, o.c., p. 328-342.

⁶⁰ DE KORT, o.c., p. 345-348.

⁶¹ B. A. SYES, *De arbeidsinzet*, Den Haag 1966, p. 97-104.

een rol speelden. De nieuwe organisatie van de arbeidsbureau's eiste de aanstelling van nieuwe directeuren en de benoeming van talrijke nieuwe personeelsleden. De aanstelling van directeuren was voor de bezetters aanleiding zoveel mogelijk N.S.B.-ers te benoemen. Een kwart van de gewestelijke arbeidsbureau's kwam onder leiding van deze bewonderaars van de nieuwe orde. Het lag min of meer in de lijn der verwachtingen, dat in Maastricht, waar directeur Perry eind 1940 kort voor zijn pensionering met ziekteverlof was gegaan, ook een aanhanger van de Nazi's werd benoemd. Maar de treurige situatie op de Maastrichtse arbeidsbeurs voorkwam waarschijnlijk, dat ook het G.A.B. Maastricht onder N.S.B.-leiding kwam. Eind 1940 was aan de Rijkscontroleur van de werkloosheidsverzekering, mr Metz, de waarneming opgedragen. Hij stootte op zoveel problemen, dat het nodig bleek een directeur te benoemen, die zowel op de hoogte was van de werking van arbeidsbemiddelingsorganen als de lokale situatie te Maastricht van nabij kende. Anders zou het niet mogelijk zijn het G.A.B. Maastricht op een aanvaardbaar peil te brengen. Per 1 april 1941 werd daarom aan de directeur van de gemeentelijke arbeidsbeurs te Sittard, M. J. J. G. Janssen, opdracht verleend de reorganisatie van het Maastrichtse arbeidsbureau voor te bereiden. Een maand later bij de inwerkingtreding van de nieuwe structuur, werd hij tot directeur benoemd. De nieuwe directeur Janssen, die aanstonds enkele tientallen personeelsleden moest aantrekken, wist te voorkomen, dat op het bureau Maastricht veel N.S.B.-ers werden geplaatst. In 1942 klaagde de leider van het „Korps Leidende Staatsambtenaren van Sociale Zaken der N.S.B.,” M. Nienhuys Ruys, over hem, omdat op zijn bureau nog slechts 4 N.S.B.-ers waren aangesteld.⁶² Onder die vier was er bovendien nog één, die zonder het zelf te weten gedurende de gehele oorlog aan illegale activiteiten heeft meegewerkt en een ander, de keuringsarts Dr V. Winters, die achteraf een spion van een der geallieerde regeringen bleek te zijn en die slechts pro forma lid van de N.S.B. was geworden, om zijn spionage-activiteiten te kunnen verrichten.

De reorganisatie van de arbeidsbureau's in 1941 speelde sterk in de kaart van de bezetter. Het actieve ingrijpen van de overheid in de arbeidsmarkt, waarop Verwey zo trots was, maakte de „Arbeitseinsatz" mogelijk, terwijl de invoering van de arbeidsregistratie en de

⁶² B. A. SYES, O.C., p. 102.

uitreiking van arbeidskaarten, eveneens een idee van goedwillende Nederlanders, de uitvoering van de gedwongen tewerkstelling in Duitsland sterk vergemakkelijkte. Hoewel al voor de oorlog arbeidskrachten naar Duitsland waren bemiddeld, bleek hun aantal al snel na het uitbreken van de oorlog onvoldoende, om de oorlogsindustrie in de Nazi-staat op gang te houden. Gedurende de oorlog werden voortdurend krachtiger maatregelen genomen, om voldoende arbeidskrachten voor Duitsland te werven. Aanvankelijk was er nog sprake van een zekere mate van vrijwilligheid. De arbeidsbureau's kregen opdracht een bepaald aantal vaklieden voor de oorlogsindustrie te werven. Toen dat niets uithaalde, ging men er toe over de werklozen te dwingen in Duitsland werk te aanvaarden. Het meest opvallende gevolg van die dwangmaatregel bleek het plotseling verdwijnen der werkloosheid te zijn, zodat de bezetter aan de arbeidsbureau's opdracht gaf de bedrijven uit te kammen en alle overtollige arbeidskrachten naar Duitsland te zenden. Omdat ook die regeling onvoldoende werkkrachten voor de Duitse oorlogsindustrie opleverde, werden tenslotte alle jongelui, geboren in 1921, 1922 en 1923 tot arbeidsdienst verplicht, indien zij daarvoor lichamelijk geschikt waren. Overal in het land werd deze gedwongen arbeidsdienst ontdoken, waarvoor tal van methoden werden ontwikkeld. Wellicht de meest efficiënte techniek werd in Maastricht toegepast. Men had daar ontdekt, dat de contrôle op de levering van arbeidskrachten vanuit Nederland in twee onafhankelijke delen gesplitst was. Zowel in Nederland als in Duitsland werd gecontroleerd, maar de beide instanties, die daarmee belast waren, hielden geen contact met elkaar. In Nederland hield op elk gewestelijk arbeidsbureau een zogenaamde Fachberater toezicht, die van zijn bevindingen kennis gaf aan de „Aussenstelle der Geschäftsgruppe soziale Verwaltung” te 's-Gravenhage, later „Hauptabteilung soziale Verwaltung” geheten. Onmiddellijk nadat een transport de grens was overgegaan, werd het toezicht overgenomen door een afdeling van het Reichsarbeitsministerium te Berlijn. Het G.A.B. Maastricht kreeg daarom onmiddellijk nadat een transport de grens bij Venlo was gepasseerd de transportlijsten, voorzien van stempel van een beambte op het station Kaldenkirchen, terug. De retournering van de transportlijsten betekende voor de Fachberater, dat het transport door de autoriteiten van het Reichsarbeitsministerium was overgenomen. Hier lag een mogelijkheid tot sabotage. Op het arbeidsbureau te Maastricht was steeds een geldig stempel uit Kaldenkirchen aanwezig. Men maakte er transportlijsten

klaar, die men de Fachberater toonde en liet hem na enkele dagen triomfantelijk de bevestiging van Kaldenkirchen zien. Er was echter niemand vertrokken en geen papier de deur uit geweest. De Duitse autoriteiten in Nederland waren enthousiast over de medewerking in Maastricht en gaarne bereid om bij moeilijke gevallen behulpzaam te zijn. In Duitsland wist echter niemand iets van enig transport af en er volgde daarom nimmer een reclame. Dit systeem werd gedurende de gehele oorlog toegepast, zij het dat er geleidelijk enige verfijningen, bestaande in valse keuringsrapporten en valse Ausweisen, nodig waren om bonkaarten voor zogenaamd in Duitsland verblijvende personen te krijgen en te voorkomen, dat deze mensen op straat werden opgepikt en alsnog naar Duitsland gestuurd. Uiteraard konden men niet iedereen in Maastricht houden, omdat men steeds het risico van verraad liep. Alleen indien de leiding van het G.A.B. bij voorbaat overtuigd was van de goede trouw van de tewerkgestelde, kon hij op een fictieve lijst geplaatst worden. Op het eind van de oorlog kwam het G.A.B. Maastricht toch nog in ernstige moeilijkheden, omdat er te veel andere vormen van illegaal werk onder de ogen van de Duitsers werden bedreven. Zo trad directeur Janssen vaak op als *trait-d'union* tussen de Nederlandse bisschoppen en kardinaal Van Roey in Mechelen. Deze laatste bracht weer het contact tussen het Nederlandse episcopaat en de Romeinse curie tot stand. Janssen maakte bij het tot stand brengen van deze relaties gebruik van zijn vergunning om zich terwille van het aantrekken van arbeidskrachten voor de Maastrichtse industrie naar België te begeven. Bovendien waren er op het bureau steeds stapels illegale drukwerken aanwezig. In de zomer van 1944 hebben een aantal ambtenaren enkele keren op het punt gestaan om het gehele gebouw in brand te steken.

Onmiddellijk na de oorlog werd de taak van het arbeidsbureau ingrijpend gewijzigd. De gedwongen tewerkstelling werd uiteraard opgeheven.⁶³ Daarvoor in de plaats kwam een meer positieve benadering van het werkloosheidsprobleem. De regering in Londen had reeds maatregelen getroffen om de arbeidsbureau's in staat te stellen arbeidskrachten, die in hun oorspronkelijke betrekking niet meer konden terugkeren en voor wie in hun vakgebied geen emploti meer was, te doen omscholen. Er dienden overal Rijkswerkplaatsen te

⁶³ Besluit van 12 sept. 1944, houdende vaststelling van het Besluit opheffing Nederlandschen Arbeidsdienst, *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, uitgegeven te Londen, serie E, no. 95.

worden ingericht, waar middels stoomcursussen arbeiders in korte tijd konden worden omgeschoold.⁶⁴ In Maastricht had de Rijkswerkplaats in 1945 ondanks grote moeilijkheden bij het verkrijgen van voldoende oefenmateriaal, negen afdelingen, waar tegen het eind van het jaar 121 personen werden opgeleid. In datzelfde jaar voltooiden 157 cursisten er hun opleiding, hoofdzakelijk gericht op hout- en metaalbewerking. Ondanks het gebrek aan bouwvakarbeiders vond de metselcursus weinig aftrek. De werkplaats kon evenwel nog slechts een fractie van de werklozen (8%) de helpende hand bieden. Bovendien moest door het grote aanbod van volledige ongeschoolden het accent sterk op elementaire scholing worden gelegd, hetgeen de duur en de kwaliteit van de opleiding niet ten goede kwam.

De afdeling documentatie van het G.A.B. ontplooidde in de jaren na de oorlog eveneens een grote activiteit in het kader van de pogingen de arbeidsmarkt in gunstige zin te beïnvloeden. Men bestudeerde voortdurend de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en gaf zich veel moeite geïnteresseerden op de hoogte te stellen van de werkgelegenheids-situatie. Jarenlang werden maandelijks aan diverse instanties getypte overzichten van de structuur en de toestand op de arbeidsmarkt toegezonden. De sterk verhoogde werkloosheid tijdens de Korea-crisis in 1951 en 1952 was aanleiding voor een kritische bezinning op het arbeidsmarktbeleid. Aangedrongen werd op een betere coördinatie van het beleid in provinciaal verband en op het maken van arbeidsmarktbeschrijvingen volgens een gestandaardiseerd model, zodat de werkgelegenheidsproblemen in ruimer verband konden worden aangepakt. Per 1 juli 1953 werd daarom het districts bureau voor de arbeidsmarktvoorziening in de Provincie Limburg opgericht, waarvan de heer Janssen directeur werd. Op het gewestelijk arbeidsbureau werd hij opgevolgd door jhr P. van der Maessen de Sombreff, die na enkele jaren werd afgelost door Drs J. Kennes. Door het tot stand komen van een districts bureau veranderde de positie van het G.A.B. De uitstippeling van het arbeidsmarktbeleid geschiedde centraal, waardoor het G.A.B. meer een uitvoerend orgaan werd. De afdeling sociaal-economische documentatie verdween vrijwel geheel. De bureau's werden gereorganiseerd tot efficiënt werkende organen, aangepast aan de structuur van de arbeidsmarkt. De horizontale indeling der bemiddelingsorganen naar vakafdelingen (landbouw, metaal,

⁶⁴ Besluit van 17 juli 1944, houdende regelen betreffende de arbeidsbemiddeling en de scholing, herscholing en omscholing, Staatsblad, o.c., E 51.

bouw, houtbewerking e.d.) werd doorbroken en ten dele vervangen door een verticale indeling naar kennisniveau. Zo ontstonden bemiddelingsafdelingen voor hoger, middelbaar en lager, d.w.z. ongeschoold personeel. Alleen de middelbare afdeling kende in Maastricht nog een verdere verdeling naar vakgebieden. Hun aantal is evenwel tot zes gereduceerd.

Geleidelijk aan werden ook voor het Maastrichtse arbeidsbureau de organisatie en taken van het arbeidsvoorzieningsapparaat steeds belangrijker. In het economisch leven deden zich immers de laatste tijd grote verschuivingen voor, die ook de arbeidsmarkt niet onberoerd lieten. Talrijke bedrijfstakken geraakten in een stroomversnelling, die hen dwong tot ingrijpende reorganisaties, vaak gepaard gaande met afvloeiing van een deel van hun personeel. In enkele jaren kon een zeer arbeidsintensieve bedrijfstak bijna verdwijnen. Dat gold niet alleen voor de mijnbouw, maar ook voor een groot deel van de landbouw, de sigarenfabricage, de schoenindustrie, de klompenmakerijen en een deel van de textielnijverheid. Gehele markten droogden door een ogenschijnlijk geringe verandering in technische procedé's in korte tijd op.

Voor de werkgelegenheid had dit zeer onverwachte en min of meer tegengestelde gevolgen. Enerzijds bestond er in Nederland en ook in Maastricht in de vijftiger en zestiger jaren bijna steeds volledige werkgelegenheid vooral ten gevolge van de economische groei. Anderzijds werden de arbeidsbureau's regelmatig geconfronteerd met massa-ontslagen van specialisten, die in het vak waarvoor zij waren opgeleid, nimmer meer werk konden vinden. Steeds dringender werd in de afgelopen jaren de noodzaak een arbeidsmarktbeleid te voeren, dat erop gericht was de werkzoekenden klaar te stomen voor het werk, dat op uitvoering wachtte. Men kon niet langer proberen de werkgelegenheid aan te passen aan de werkzoekenden, zoals vroeger gebeurde. Men moest er toe overgaan de arbeidskrachten aan te passen aan bestaande vacatures in het bedrijfsleven. Door deze ontwikkeling werd de taak van de arbeidsbureau's veel moeilijker en gecompliceerder, maar tegelijk ook veel belangrijker. Zonder de hulp van de G.A.B.'s zouden velen nimmer meer aan het arbeidsproces kunnen deelnemen en van de arbeidsmarkt zijn verdreven. Het zou te ver voeren hier de gehele ontwikkeling van het Maastrichtse arbeidsbureau van arbeidsbemiddelingsorgaan tot arbeidsvoorzieningsorgaan tot in detail te schetsen. Wij zullen ons ertoe beperken in een

momentopname aan te duiden op welke wijze het Maastrichtse Arbeidsbureau rond 1970 haar taak vervulde.

Begonnen kan worden met enkele cijfers omtrent de omvang der bemiddeling, omdat die de betekenis van het arbeidsbureau het best tot uitdrukking brengen. Uit de omvang van de inschrijvingen van werkzoekenden blijkt, dat in 1969 niet minder dan 13,7% van de mannelijke beroepsbevolking zich tot het G.A.B. wendde. Bij de vrouwen lag dat percentage beduidend lager, namelijk op 7,5%.

Tabel vi. *Overzicht van de bemiddeling op de Limburgse arbeidsbureau's*⁶⁵

	Mannen	Vrouwen
Inschrijvingen	37.247	6.850
Plaatsingen	21.730	3.155
Aanvragen	27.874	7.165
Voldane aanvragen	21.077	3.148
Beroepsbevolking (globale raming)	272.000	91.000

Het is verbazingwekkend, dat de arbeidsbureau's in een periode van volledige werkgelegenheid een zo massale toeloop van werkzoekenden hebben op te vangen. Zij toont het belang van de arbeidsbureau's voor de werkzoekenden genoegzaam aan. Men kan zich er bovendien over verwonderen, dat het percentage vrouwen, dat zich bij de bureau's in laat schrijven, zoveel lager is dan het percentage mannen. Dit verschijnsel wekt temeer verbazing, omdat de werkgelegenheid voor vrouwen in Limburg relatief gering is en er naar alle waarschijnlijkheid onder de vrouwen vrij veel verborgen werkloosheid voorkomt.⁶⁶ Nog merkwaardiger is het, dat het aantal plaatsingen van vrouwen ten opzichte van het aantal aanvragen zo laag ligt (46%), terwijl bij de vrouwen de krapte op de arbeidsmarkt aanzienlijk groter lijkt dan bij de mannen. Men dient zich af te vragen, of het huidige arbeidsmarktbeleid voor de oplossing van de werkgelegenheidsproblemen bij de vrouwelijke werknemers voldoende adequaat is. Ten behoeve van diegenen, die zich tot het G.A.B. wenden, kan buiten de sfeer van de directe bemiddeling nog heel wat gedaan worden. Dat begint al bij de ontslagprocedure. Elke onvrijwillige verbreking van een arbeids-

⁶⁵ Mededelingen, drs J. Kennes, Directeur G.A.B. Maastricht.

⁶⁶ J. C. G. M. Jansen, Past huidige herstrukturingsbeleid bij de werkelijke situatie? *Limburg Vandaag*, jrg 3, no. 8, p. 32.

overeenkomst dient aan de directeur van het G.A.B. te worden voorgelegd. Hij kan – zij het niet op eigen houtje – beslissen of het ontslag al dan niet terecht is gegeven of genomen. In 1970 kreeg men in Maastricht 2.671 ontslagkwesties te behandelen.

Vervolgens bemoeit het arbeidsbureau zich ook met het toelatingsbeleid van arbeidskrachten met vreemde nationaliteit, tenminste indien zij niet uit de landen van de Europese Economische Gemeenschap afkomstig zijn. Men tracht te voorkomen, dat het land overspoeld wordt met buitenlandse arbeidskrachten en dringt er steeds bij de Minister op aan slechts vreemdelingen toe te laten voor het vervullen van die functies, waarvoor binnenslands geen gegadigden te vinden zijn. Bij de huidige zeer gedifferentieerde arbeidsmarkt betekent dat uiteraard niet, dat vreemdelingen het werken in Nederland onmogelijk moet worden gemaakt, telkens wanneer er van enige werkloosheid sprake is. Alleen wordt voorkomen, dat buitenlanders worden aangetrokken voor functies, waarvoor ook geschikte Nederlandse arbeidskrachten beschikbaar zijn. In 1970 waren er in Limburg bijna 5.600 vreemdelingen werkzaam, in hoofdzaak Marokkanen (2.346), Spanjaarden (859) en Turken (671). Het overgrote deel van deze gastarbeiders (3.929) was hier werkzaam met een tijdelijke verblijfsvergunning. Via het ontslagbeleid en het vreemdelingenbeleid kan het arbeidsbureau invloed uitoefenen op het aanbod van arbeidskrachten.

Een aantal andere activiteiten zijn er op gericht de geschiktheid van de werkzoekenden te onderzoeken. De lichamelijke en geestelijke geschiktheid kan worden onderzocht via arbeidsmedische keuringen. Deze weinig spectaculaire activiteit leverde in 1970 in Limburg 2.762 keuringen op, waarbij uitzonderlijk veel vrouwen waren (1.187).

Tabel VII. *Afgehandelde beroepskeuze-adviezen in 1970*⁶⁷

Schooladviezen	2.627
Particuliere adviezen	433
Adviezen t.b.v. instellingen	20
Bemiddelingsadviezen	1.741
Geschiktheidsonderzoeken in verband met scholing	779
Totaal	5.600

⁶⁷ Mededelingen drs J. Kennes.

Terwijl van de arbeidzoekende mannen slechts 4,2% medisch werd onderzocht, werd 17,4% van de vrouwen naar de dokter gestuurd. De oorzaak daarvan ligt in het tamelijk groot aantal weigeringen van aangeboden werk door vrouwen op fysieke gronden. Behalve medische onderzoeken vinden uiteraard veel psychotechnische onderzoeken plaats, om na te gaan voor welke functie een werkzoekende het meest geschikt is. Kwantitatief zijn dit soort onderzoeken veel omvangrijker dan de medische keuringen.

De psycho-technische onderzoeken zijn ingebouwd in een systeem van beroepskeuze-adviezen, waarmee men vele doeleinden nastreeft. Zij dient vooreerst ter ondersteuning van bemiddeling en scholing, waarmee de beroepskeuzevoorlichting het eigen werk van het bureau stimuleert. Daarnaast worden adviezen gegeven aan jongeren ter bepaling van de voor hen meest geschikte verdere studie en aan ouderen, die van beroep moeten veranderen, omdat zij in een omschakelingsproces zijn betrokken. Dit laatste type adviezen was in 1970 met 453 onderzoeken zeer beperkt.

Direct gericht op het tot stand brengen van een aanbod van arbeidskrachten, dat past bij de werkelijke vraag naar werknemers, zijn de twee volgende activiteiten van het G.A.B., die wij hier zullen bespreken: de beroepenvoorlichting en de scholing. De beroepenvoorlichting startte betrekkelijk laat met een reizende beroepentoonstelling en enkele foldertjes. Thans zijn daar dia's en films aan toegevoegd. De bedoeling is voornamelijk de schoolgaande jeugd en hun ouders vertrouwd te maken met beroepen, die toekomstmogelijkheden bieden. In 1970 werden 553 scholen bezocht. Men bereikte met de beroepenvoorlichting bijna 28.000 leerlingen en 7.000 ouders. De scholing neemt in het kader van een actief arbeidsmarktbeleid, dat niet slechts curatief, doch bovenal preventief moet werken, een bijzonder belangrijke plaats in. Zonder goede scholingsmaatregelen is de optimale allocatie van arbeidskrachten moeilijk of niet bereikbaar. Vanaf 1945 heeft het Directoraat-Generaal voor de arbeidsvoorziening bemoeienis met de scholing. Aanvankelijk vond op grote schaal scholing plaats op de centra voor vakopleiding voor volwassenen en wel voornamelijk in de traditionele metaal- en bouwberoepen. In de zestiger jaren werd het scholingsinstrumentarium uitgebreid met de studiekostenregeling en de trainingstoelageregeling, thans bedrijfs-scholingsregeling geheten. Voor Limburg is dit pakket uitgebreid met speciale scholingsfaciliteiten voor mijnpersoneel, zowel arbeiders

als beambten. Sinds enige jaren is het ook niet meer zo, dat alleen werklozen in aanmerking komen voor scholing. Uitgaande van de preventieve werking van scholing is het beleid nu eveneens gericht op de werkende beroepsbevolking. De centra voor vakopleiding, die thans om praktische redenen hoofdzakelijk in de mijnstreek zijn geconcentreerd, breiden hun opleidingsmogelijkheden voortdurend uit. Hun opleidingen zijn nog sterk gericht op traditionele industriële werkgelegenheid. In afwijking van dit patroon is men in 1971 gestart met de opleiding voor een modern beroep door het entameren van een operatorscursus.

De bedrijfsscholingsregeling staat nog geheel in de kinderschoenen. In 1970 werd er slechts in 15 gevallen gebruik van gemaakt. Daarentegen is de studiekostenregeling werkzoekenden een groot succes geworden. In totaal werd er in 1970 door 550 mannen en vrouwen gebruik van gemaakt, waaronder 339 mensen, die afkomstig waren uit de mijnindustrie. Tenslotte zij hier nog vermeld, dat de arbeidsbureau's in beperkte mate een repressieve invloed op de arbeidsmarkt uitoefenen. De bureau's rapporteren aan de bedrijfsverenigingen en de gemeentebesturen alle gevallen, waarin door werklozen passende arbeid is geweigerd. In 1970 kwam het tot bijna 1.500 van dergelijke meldingen in onze provincie.

De hierboven weergegeven cijfers hadden betrekking op Limburg als geheel. Maastricht levert in het provinciaal verband per 1.000 inwoners de hoogste uitkomsten. Een logisch gevolg van de grote mate van arbeidsdifferentiatie in Maastricht en van het traditioneel industrieel patroon, waardoor een groot deel van de bevolking snel een beroep op het G.A.B. doet. Deze laatste opmerking brengt ons evenwel op het terrein van de geschiedenis van de arbeidsmarkt, waarvan de jongste ontwikkelingen in de volgende pagina's zullen worden geschetst.

Tijdens de tweede wereldoorlog had de bezetter een einde gemaakt aan elke vorm van werkloosheid. Wie zich als werkloze liet registreren, werd naar Duitsland gestuurd, zodat niemand nog een beroep deed op de arbeidsbemiddeling voor het verkrijgen van ander werk. Veel werkgevers hielden het personeel, dat zij hadden, in dienst en probeerde zo goed en zo kwaad als het ging de mensen bezig te houden. Het was duidelijk, dat zich op de arbeidsmarkt onmiddellijk na de oorlog grote veranderingen zouden voltrekken. Men mocht vrezen voor grote werkloosheid, omdat talrijke repatrianten een grote toeloop naar het arbeidsbureau zouden veroorzaken en er bovendien

talrijke werklozen opnieuw in de statistiek zouden opduiken, nadat zij tijdens de oorlog een schijnwerkgever hadden gevonden om aan de Arbeitseinsatz te ontsnappen. In september 1944 nam dan ook het aantal ingeschrevenen bij het arbeidsbureau Maastricht toe van 8 tot 1.707.⁶⁸ Het grootste deel van hen kon tot september 1945 worden ingezet ten behoeve van de geallieerde legers. De werkloosheid, die ontstond na het wegtrekken van deze troepen, was van korte duur. De behoefte aan arbeidskrachten in mijnbouw en bouwnijverheid nam snel toe, omdat de regering een hoge prioriteit verleende aan het herstel van oorlogsschade en aan uitbreiding van de energievoorziening ten behoeve van de industrie. Bovendien had in Maastricht in de jaren voor en tijdens de oorlog een verschuiving in de werkgelegenheid plaats gevonden. Deze verschuiving, die uit de cijfers van de beroepstelling 1947 bleek, was hier veel sterker dan in de provincie Limburg als totaal. Zij was in Maastricht ook veel meer gericht op een verschuiving van industrie naar dienstverlening. Het aandeel van de industrie in de beroepsbevolking was tussen 1930 en 1947 met 7,8% afgenomen; in de dienstensector was in 1947 8,8% van de beroepsbevolking meer werkzaam dan in 1930.

Tabel VIII. *De beroepsbevolking in Maastricht en Limburg naar economische sectoren 1909-1947*

Jaar	Landbouw		Nijverheid		Diensten	
	Maastricht	Limburg	Maastricht	Limburg	Maastricht	Limburg
1909	9.2	37.9	42.5	27.5	48.3	34.6
1930	6.8	21.6	61.6	48.8	31.6	29.6
1947	5.8	18.3	53.8	46.8	40.4	34.9

De hier gesignaleerde verschuivingen hadden betrekking op een beroepsbevolking, die tussen 1930 en 1947 slechts zeer weinig groeide, nl. van 27.000 tot 31.500 voor het gehele rayon Maastricht en waarin het aantal werkenden in de industrie zelfs nagenoeg constant was gebleven (14.500 om 14.750).⁶⁹ Derhalve was in de jaren 1930-1947 het aantal werkenden onder de bevolking tussen 15 en 65 jaar afgenomen. Dit wettigde de verwachting, dat na 1947 de beroepsbevolking

⁶⁸ *Jaarverslag 1945* (van het) *Gewestelijk Arbeidsbureau te Maastricht*, p. 5 en bijlage 1.

⁶⁹ Deze cijfers zijn ontleend aan dossiers met statistische informatie bijeengebracht door J. Wachelder. Zij worden bij het Sociaal Historisch Centrum bewaard onder het nummer: Statistisch Dossier Maastricht I C 23.

sterk zou groeien door de terugkeer in het arbeidsproces van omstreeks 2.500 personen, die in de daaraan voorafgaande jaren uit de arbeidsmarkt waren verdwenen. Bovendien was het tegen de achtergrond van de gebeurtenissen in de dertiger jaren niet onwaarschijnlijk, dat de industrie een extra-aanbod van arbeidskrachten zou moeten verwerken. Men mocht immers aannemen, dat de sterke groei van de dienstensector mede was veroorzaakt door een langdurig gebrek aan werkgelegenheid in de nijverheid, waardoor velen naar een dienstverlenend beroep waren overgestapt, zonder dat zij daarin een volwaardige boterham konden verdienen. Men denke slechts aan de snelle uitbreiding van het aantal rijwielherstelbedrijven en sigarenmagazijnen in de dertiger jaren.

De te verwachten veranderingen hebben zich na 1947 inderdaad op de Maastrichtse arbeidsmarkt voorgedaan. Tot 1950 steeg het aantal personen, dat werkzaam was in de industrie met ongeveer 1.500, waardoor het aandeel van de nijverheid weer tot bijna 60% steeg en de dienstensector tot omstreeks 35% daalde. Vergelijkt men deze gegevens met die betreffende de provincie Limburg, dan blijkt dat de verschuiving van dienstensector naar nijverheid in Maastricht in de eerste jaren na de oorlog aanmerkelijk sterker was dan in de provincie als geheel. Men krijgt de indruk, dat in de jaren 1947 tot 1951 in Maastricht snel een ernstige structurele moeilijkheid op de arbeidsmarkt verdween. Een groot aantal onzekere arbeidsplaatsen in de sector handel en verkeer werd vervangen door een aanmerkelijk stabielere werkgelegenheid in de industrie. Een bijzonder gelukkige omstandigheid was daarbij het tot stand komen van een betere verdeling van de industriële werkgelegenheid over de verschillende bedrijfstakken. Ten opzichte van 1930 waren traditionele bedrijvigheden als aardewerk-industrie en tabaksfabricage sterk teruggelopen, waartegenover een grote groei in personeelssterkte van de metaalnijverheid en de kleding-industrie stonden. In deze laatste sector was vooral voor vrouwen werkgelegenheid geschapen. Tenminste één structureel probleem op de Maastrichtse arbeidsmarkt bleef evenwel bestaan. De werkgelegenheid voor vrouwen was zeer onvoldoende. De groei van de textielnijverheid was nauwelijks voldoende om de afvloeiing van vrouwen uit de tabaksfabricage te compenseren. In de nijverheid als geheel waren rond 1950 veel minder vrouwen werkzaam dan in 1930. Het verlies aan arbeidsplaatsen voor vrouwen in de industrie kan op bijna 10% becijferd worden. Deze verloren arbeidsplaatsen waren weliswaar ruimschoots gecompenseerd door een groei van het aantal

arbeidsplaatsen in de dienstensector, maar men kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat deze nieuwe arbeidsplaatsen van zeer geringe kwaliteit waren en slecht betaald werden. De groep onderwijs, die als hoogwaardig dient te worden beschouwd, daalde met 10%.

Verbetering in de werkgelegenheid voor vrouwen werd in de periode 1950 tot 1960 niet bereikt. Het aantal vrouwen, werkzaam in de dienstensector, steeg in die periode met nauwelijks 3%. De stijging van het aantal arbeidsplaatsen in de industrie was niet onaanzienlijk, maar werd voor ruim de helft teniet gedaan door het verlies aan arbeidsplaatsen in de landbouw. Bovendien was zij vrijwel geheel geconcentreerd in de sector aardewerk, waar de arbeidsplaatsen voor vrouwen nogal instabiel waren en van een geringe kwaliteit. Het aantal ongeschoolden was er zeer hoog. De sectoren aardewerk, textielnijverheid (modinettes) en tabaksfabricage namen tesamen ruim 60% van de industriële werkgelegenheid voor vrouwen voor hun rekening. Aangezien zij vrijwel volledig met ongeschoolden werkten, is daarmee het niveau van de werkgelegenheid voor vrouwen in Maastricht in de vijftiger jaren wel afdoende gedemonstreerd.⁷⁰ Mede ten gevolge van de veel te geringe groei van de werkgelegenheid voor vrouwen in Maastricht was in 1960 het aantal werkende vrouwen per 100 vrouwen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar ruim 20% lager dan het landelijk gemiddelde. Zij lag 60% onder het Belgische en 120% onder het West-Duitse niveau. Dit structurele gebrek aan arbeid voor vrouwen is in de zestiger jaren nog aanzienlijk toegenomen. Volgens de uitkomsten van de volkstelling 1971 nam in Nederland het aantal werkende vrouwen met 38% toe, terwijl dat percentage in Maastricht slechts 11% bedroeg.⁷¹ De achterstand in Maastricht in werkgelegenheid voor vrouwen is derhalve in het afgelopen decennium nog aanzienlijk groter geworden.

Het tekort aan arbeidsplaatsen voor vrouwen is hier breed uitgemeten vanwege de ernstige gevolgen van dit verschijnsel voor de economie van Maastricht.⁷² Het totale besteedbare inkomen in de stad wordt immers voor het overgrote deel door alle werkenden tezamen bijeengebracht. Het nietwerken van een belangrijk deel der bevolking heeft daarom een ongunstig inkomenseffect. De meest recente cijfers be-

⁷⁰ Deze cijfers zijn ontleend aan de arbeidsmarktbeschrijvingen voor het gewest Maastricht 1949-1970. Ongepubliceerde studies, archief G.A.B. Maastricht.

⁷¹ Dagblad „De Tijd”, 7 april 1972.

⁷² E. F. DENISON, *Why growth rates differ. Postwar experience in nine Western countries*. Washington 3 1969, p. 22-24 en p. 51-53, geeft een uitvoerige analyse van dit verschijnsel.

treffende de inkomensverdeling per gemeente⁷³ – die overigens een situatie weergeven, die al zeven jaar oud is – tonen aan, dat het inkomen per belastingplichtige in Maastricht nagenoeg gelijk is aan het Rijksgemiddelde en nauwelijks lager dan dat in een stad als Arnhem, die qua grootte met Maastricht vergelijkbaar is. Het inkomen per inwoner ligt evenwel 2% beneden het landelijk gemiddelde en niet minder dan 12% beneden het Arnhemse cijfer. Arnhem mag dan gelden als een voorbeeld van een stad met een kortgeleden sterk ontwikkelde dienstensector en een daarmee gepaard gaand hoog aandeel van de vrouwen in de beroepsbevolking. Ook ten opzichte van Apeldoorn, waar de meeste dienstverlenende bedrijven zich pas zeer recent gevestigd hebben, steekt de Maastrichtse ontwikkeling ongunstig af. Maastricht is van de drie onderzochte gemeenten de enige, waar in het begin van de zestiger jaren de verhouding tussen inkomen per werkende en besteedbaar bedrag per consument aanzienlijk verslechterd is.

Tabel IX. *De ontwikkeling van de inkomensverdeling in Maastricht, Arnhem en Apeldoorn tussen 1950 en 1965 in verhouding tot het Rijksgemiddelde (Nederland = 100*⁷⁴

A. PER BELASTINGPLICHTIGE	1950	1958	1965
Maastricht	97	96	100
Arnhem	100	102	102
Apeldoorn	89	93	94
B. PER INWONER			
Maastricht	99	99	98
Arnhem	109	105	110
Apeldoorn	91	92	95

Het spreekt vanzelf, dat bovenstaande zeer beknopte analyse van de inkomensverhoudingen niet meer dan een indicatief karakter heeft. Zij moge hier echter volstaan, om de gevolgen van een zwakke werkgelegenheidsstructuur, waarbij een te klein deel van de bevolking voor het gehele besteedbaar inkomen moet zorgen, aan te duiden en duidelijk te maken, dat de kleinhandel, de recreatieve sector en enige

⁷³ C.B.S. *Inkomensverdeling van Nederland, Regionale gegevens, 1965*, 's-Gravenhage 1971.

⁷⁴ C.B.S. *Inkomensverdeling 1950 en Inkomensverdeling, regionale gegevens, o.c.*, 1958 en 1965.

andere bedrijfstakken, die sterk afhankelijk zijn van groeiende bestedingen, sterk te lijden hebben onder de relatieve verschraling van de Maastrichtse economie. Zij ontwikkelden zich sinds 1958 veel minder voorspoedig dan verwacht mocht worden.

De hierboven reeds aangeduide verschraling had uiteraard ook gevolgen voor de werkgelegenheid voor mannen. De symptomen daarvan zijn gemakkelijk duidelijk te maken. De werkgelegenheid in de landbouw⁷⁵ nam uiteraard af, evenwel in absolute zin slechts zeer weinig, omdat in het rayon Maastricht in 1950 nog slechts voor weinigen landbouw de bestaansbron vormde. De werkgelegenheid in de nijverheid ontwikkelde zich tot 1960 zeer voorspoedig, maar stagneerde daarna. In tegenstelling tot de rest van Nederland, waar het aantal arbeidsplaatsen in de industrie tussen 1965 en 1970 met ongeveer 4% daalde en de provincie Limburg, waar die daling bijna 10% bedroeg, was er echter in Maastricht nog een zeer bescheiden groei in deze sector tot in de allerlaatste jaren (+ 1%). Zonder enige twijfel het gevolg van de zeer actieve industrialisatiepolitiek van de gemeente Maastricht, die vooral in het industriegebied Beatrixhaven tot talrijke vestigingen, vooral van kleine, arbeidsintensieve bedrijven, leidde. Dat ondanks de relatief gunstige ontwikkeling van de werkgelegenheid in de landbouw en de nijverheid de werkgelegenheid voor mannen in Maastricht met slechts 3% steeg in de jaren 1960-1970 tegenover een landelijke toename van 11%, dient geheel te worden geweten aan de veel te trage groei van de werkgelegenheid in de dienstensector. Hier was sprake van een vrijwel volledige stagnatie in de vijftiger jaren. De groei van arbeidsplaatsen in de dienstensector tussen 1958 en 1970 (+ 3.895) was zelfs onvoldoende om het verlies van arbeidsplaatsen door de daling van het pendelsaldo (- 4.135) op te vangen. Het mag dan ook geen wonder heten, dat de bevolking van Maastricht sinds jaren een dalende lijn volgt en dat de bevolkingspyramide al vele jaren het merkwaardige beeld oplevert, dat omstreeks het zoste jaar ongeveer een kwart van de jongelui uit Maastricht verdwijnt, kennelijk omdat zij elders werk gevonden hebben.⁷⁶

⁷⁵ In de volgende pagina's wordt gebruik gemaakt van de werkgelegenheidscijfers voor het rayon Maastricht van het G.A.B. Dit rayon omvat behalve Maastricht ook enkele plattelandsgemeenten in de omgeving van de stad. Het gebruik van deze cijfers is nodig vanwege de annexatie van enige buurgemeenten door Maastricht in 1970 en vanwege het ontbreken van stedelijke cijfers betreffende de werkgelegenheid in de dienstensector in een groot aantal jaren.

⁷⁶ Gemeente Maastricht, afd. bevolking, Leeftijdsofbouw op 31 dec., 1965-1970.

Tabel x. *De ontwikkeling van de werkgelegenheid voor mannen in het rayon Maastricht 1950-1970 Absoluut en in procenten van de totale mannelijke werkgelegenheid*⁷⁷

Jaar	Economische sectoren					
	Landbouw	Industrie	Diensten	Landbouw	Industrie	Diensten
	ABSOLUUT			%		
1950	2.910	16.390	11.335	9,5	53,5	37,0
1955	2.845	16.568	11.710	9,1	53,2	37,6
1960	2.385	21.445	14.110	6,3	56,5	37,2
1965	1.520	21.485	14.785	4,0	56,8	39,1
1970	1.180	21.675	16.945	3,0	54,4	42,6

Het opsporen van de oorzaken van deze ontwikkeling is een bijzonder moeizame arbeid. Het is buiten kijf, dat de bestuurlijke organen in het rayon, de gemeenteraden, geen adequate werkgelegenheidspolitiek hebben gevoerd. Er zijn vrijwel geen nota's over de ontwikkeling van de werkgelegenheid uitgebracht en voor zover men kan nagaan was het beleid van alle gemeentebesturen vrijwel uitsluitend op het aantrekken van industrieën gericht. Hoewel men daarbij belangrijke successen boekte en op de diverse industrieterreinen vele nieuwe vestigingen werden gerealiseerd, leidde dat – behoudens op het einde van de vijftiger jaren – niet tot enige groei van het aantal arbeidsplaatsen. Aan de dienstensector werd nauwelijks aandacht besteed. Symptomatisch daarvoor is het ontbreken van gegevens omtrent de werkgelegenheid bij dienstverlenende bedrijven in de statistische publicaties van de afdeling sociaal onderzoek te Maastricht. Bovendien bezit het gemeentebestuur van Maastricht sinds jaren geen enkel terrein, waar dienstverlenende instellingen zich kunnen vestigen, tenzij in de periferie van de stad. Huisvestingsproblemen leidden reeds tot het vertrek van enkele diensten, die vanwege de aard van hun bedrijvigheid vestiging in het centrum van de stad noodzakelijk achtten. De gemeenteraad van de stad heeft zich bij het vaststellen van recente bestemmingsplannen o.a. Boschstraat Oost, steeds verzet tegen het aanwijzen van terreinen voor de vestiging van dienstver-

⁷⁷ Arbeidsmarktbeschrijvingen van het gewest Maastricht, 1950-1970, o.c., bijlagen. De hier aangehaalde cijfers beruften op ramingen van het G.A.B. Maastricht. Bij het bekend worden van de uitkomsten van de volkstelling 1960 en de bedrijfstelling 1965 bleken deze ramingen steeds te hoog. De afwijking was echter nagenoeg constant en alleen voor de landbouw aanzienlijk.

lenende instellingen en heeft de overige geschikte terreinen jarenlang geblokkeerd ten behoeve van een ambitieus universiteitsplan van een bouwonderneming, zodat de hier gesignaleerde vestigingsproblemen voorlopig niet meer zullen kunnen worden opgeheven. De geringe expansie van de nijverheid sinds 1960, ondanks talrijke bedrijfsvestigingen op de industrieterreinen van Maastricht en Eijsden, leidde niet tot uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen, omdat de ondernemers met hun bouwplannen – conform de algemene ontwikkeling in het geïndustrialiseerde deel van de wereld⁷⁸ – doorgaans vooral een verbetering van de arbeidsproductiviteit nastreefden en zo arbeidskrachten door machines vervingen. Een bijzondere factor, die remmend op de ontwikkeling van de werkgelegenheid in Maastricht werkte, vormde in de laatste jaren de reconstructie van de detailhandel. De zeer snelle stijging van de distributiekosten van door de industrie vervaardigde consumptiegoederen leidde in de laatste tien jaren overal in West-Europa tot schaalvergroting in de detailhandel. Supermarkten en zelfbedieningswarenhuizen konden door hun goedkope massale inkoop en hun lage personeelskosten vele traditionele kleinhandelaren tot sluiting van hun bedrijven dwingen. Voor Maastricht – dat traditioneel een zeer groot aantal arbeidsplaatsen in de handel kende – betekende deze verandering een extra stagnerende factor. Als laatste verklaring voor de moeizame ontwikkeling van de werkgelegenheid in Maastricht in de laatste jaren zij hier gewezen op de perifere ligging van Maastricht binnen Nederland. Door zijn geografische ligging komt Maastricht vrijwel nooit in aanmerking voor de vestiging van hoofdzetels van nationale instellingen, zoals banken, verzekeringsmaatschappijen, overheidsinstanties en grote industriële ondernemingen. Samenvattend zou men voor de periode 1945-1970 kunnen stellen, dat zowel de arbeidsmarktpolitiek als de werkgelegenheidspolitiek zich te sterk richtten op de bevordering van de industriële werkgelegenheid en daardoor in de zestiger jaren een discrepantie vertoonden met de feitelijke ontwikkelingen, die zich op de arbeidsmarkt voltrokken. De werkgelegenheid ontwikkelde zich daardoor in Maastricht zo traag, dat zij het groeiend aanbod van arbeidskrachten onvoldoende kon opvangen en tot een langzame verschraling van het economische leven in Maastricht aanleiding gaven.

⁷⁸ S. KUZNETS, *Modern economic Growth*, New Haven 1965, p. 86 sqs; J. LE PAS, *Dynamisme des structures et croissance économique*, Paris 1968, p. 182-185 en J. FOURASTIE, *Moderne techniek en economische ontwikkeling*. Utrecht 1965, p. 31-37.

CONCLUSIE

Er doet zich een merkwaardige tegenstelling voor in de ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling en die van de arbeidsmarkt in Maastricht. In de jaren voor 1914 werd aan de ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling betrekkelijk veel aandacht besteed, zonder dat de arbeidsmarkt daar al rijp voor was. In de jaren tussen de beide wereldoorlogen constateerde men precies het omgekeerde. De zeer grote spanningen op de arbeidsmarkt vonden bij het bemiddelingsorgaan onvoldoende weerklank. De arbeidsbeurs werd node in stand gehouden; een bijdrage tot oplossing van de werkgelegenheidsproblemen kon en mocht zij niet leveren.

Na 1941 vond er een verheugende ontwikkeling van de bemiddeling plaats. Aan de arbeidsbureau's werden ruime mogelijkheden geboden om positief de arbeidsmarkt te beïnvloeden. De daarvoor noodzakelijke kennis van de structuur van de arbeidsmarkt was echter niet in voldoende mate aanwezig. De beschrijvingen van de arbeidsmarkt bleven gebaseerd op schattingen, die vaak zeer ver van de werkelijkheid afweken. Men slaagde er niet in de bestaande objectieve gegevens betreffende de aard van de werkzaamheden, die door de beroepsbevolking werden verricht, zoals die o.m. voorkomen op de aangifteformulieren voor de inkomstenbelasting en op de werknemersverklaringen, ten behoeve van de werkgelegenheidspolitiek te evalueren. Dit leidde tot een overschatting van de mogelijkheden, die de overheid heeft om de arbeidsmarkt te beïnvloeden. De tegenstelling tussen feitelijke ontwikkeling en politieke objectieven schijnt voortdurend toe te nemen.

Het is echter onjuist de overheidsinstanties hiervan verwijten te maken. De theorie betreffende de invloed van de werkgelegenheid op het economische leven is bijzonder zwak ontwikkeld. Veel vaak geciteerde werken betreffende economische groei besteden vrijwel geen aandacht aan de invloed van de beroepsbevolking en de werkgelegenheid op de economische ontwikkeling.⁷⁹ In het gunstigste geval probeert men de invloed van verschuivingen in de werkgelegenheid

⁷⁹ J. SCHUMPETER, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, München 2. Aufl. 1926. A. K. CAIMCROSS, *Factors in economic development*, London 1964. W. A. LEWIS, *Theory of economic growth*, London 8th ed. 1965.

binnen de economische sectoren te verklaren.⁸⁰ De pogingen van Kindleberger⁸¹ om een theorie van de economische groei te baseren op een analyse van de arbeidsmarkt, wat in zich tot theorievorming had kunnen bijdragen, zijn door hun overdrijving mislukt.⁸² Zolang men echter niet weet welke invloed een verandering in het werkgelegenheidspatroon op de economische ontwikkeling heeft, is een aangepaste arbeidsmarktpolitiek onmogelijk en blijft het overheidsingrijpen een waagstuk. De beknopte opmerkingen in deze studie kunnen in de bestaande lacune aan theorievorming niet voorzien. Het onderzoek zal op grotere schaal moeten worden aangepakt.

⁸⁰ Denison, o.c.; Kuznets, o.c.

⁸¹ C. P. KINDLEBERGER, *Europe's postwar growth: the role of labor supply*, Cambridge Mass 1967.

⁸² D. S. LANDES, *The Unbound Prometheus*, Cambridge 1969, p. 500-502. M. M. POSTAN, *An economic history of Western Europe 1945-1965*, London 1967, Ch. III.